

บทที่ 4

บทบาทหน้าที่ของบุคคล

บทบาทหน้าที่ของบุคคล เป็นสิ่งที่สังคมร่วมกันกำหนดขึ้น เพื่อเป็นบรรทัดฐาน¹ ให้บุคคลปฏิบัติ กล่าวอีกนัยหนึ่ง บทบาทหน้าที่คือพื้นฐานเบื้องต้นของการจัดระเบียบสังคมในการอยู่ร่วมกัน เพราะมนุษย์แต่ละคนมีความต้องการไม่เหมือนกัน จึงจำเป็นต้องมีการควบคุมความต้องการและแบบแผนของการปฏิบัติ

บทบาทหน้าที่เป็นตัวกำหนดความเป็นบุคคลในสังคม สิ่งที่บุคคลปฏิบัติตามสถานภาพของตน เมื่อมีการสัมพันธ์กับบุคคลอื่น คือบทบาทหน้าที่² บุคคลหนึ่งอาจมีได้หลายบทบาท บางครั้งอาจอยู่ในสถานะที่บทบาทขัดกัน เช่น บทบาทของตำรวจที่มีลูก เป็นโจร เป็นต้น ดังนั้นจึงอาจสรุปได้ว่า บทบาทหน้าที่ของบุคคล เป็นบรรทัดฐานของสังคม สังคมกำหนดขอบเขตอำนาจหน้าที่และสิทธิในการกระทำตามบทของแต่ละงานที่บุคคลมีต่อผู้อื่น³

ขุนบรม เป็นวรรณกรรมที่มาจากเรื่องเล่า ด้วยระยะเวลาอันยาวนานที่เล่าสืบต่อกันมาจากสมัยสู่สมัย เรื่องเล่านั้นจึงมีแนวคิดจากสังคมแต่ละยุคแต่ละสมัย จนกระทั่งถึงสมัยบันทึกเรื่องราวเหล่านั้น หนีไม่พ้นที่ถูกตกแต่งขัดเกลากลับครั้งโดยผู้บันทึก เพื่อให้เข้ากับสภาพสังคมและวัฒนธรรมของยุคสมัยนั้น จะอย่างไรก็ตาม "ขุนบรม" ยังคงบทบาทของหลักฐานประเภทวรรณกรรม ในการสะท้อนภาพของสังคมอดีตถึงสมัยบันทึก และยังเป็นเอกสารที่เสนอภาพสังคม

¹บรรทัดฐาน (Norm) คือกฎข้อบังคับหรือมาตรฐานในการปฏิบัติของมนุษย์ ทั้งที่บันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร เช่น กฎหมาย และที่ไม่ได้บันทึก เช่น กฎศีลธรรมและวิถีประชา

²ในวิชาสังคมวิทยามักใช้คำว่า "บทบาท" คำเดียว ในที่นี้พิจารณาพฤติกรรมของบุคคลที่มาในรูปของคำสั่งและคำสอน จึงใช้ควบกันว่า "บทบาทหน้าที่"

³พิทยา หายหู, กลไกของสังคม ฉบับแก้ไขปรับปรุง (ศูนย์หนังสือมหาวิทยาลัย) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524). หน้า 47-59.

กำหนดหน้าที่ของมนุษย์ทั้งประเพณีปฏิบัติตนให้ถูกต้องตามครรลองแห่งสังคมที่ตกลงรับรู้ร่วมกัน เสมือนหนึ่ง เป็นสัญญาประชาคมนั้น ๆ นอกจากนั้นแล้ว รายละเอียดของเนื้อหาความยังแสดงให้เห็น แนวความคิดด้านค่านิยมและวัฒนธรรมของสังคมอีสานโบราณ เมื่อพิจารณาในบริบทพฤติกรรมมนุษย์ ในสังคม สามารถแยกพิจารณาได้ 2 ประเด็นคือ 1. บทบาทหน้าที่ของบุคคลในสังคม 2. บทบาทหน้าที่ของบุคคลในครอบครัว

1. บทบาทหน้าที่ของบุคคลในสังคม

โครงสร้างของสังคมในวรรณกรรมเรื่องขุนบรม จัดระดับบุคคลไว้ 3 ระดับชั้น คือ กษัตริย์รวมทั้ง เชื้อพระวงศ์ ขุนนางหรือมูลนาย และไพร่บ้านไทยเมือง แต่ถ้าพิจารณาทางด้านบทบาทหน้าที่ของบุคคลแล้วน่าจะจัดได้ 2 ระดับชั้น คือ ชนชั้นผู้ปกครอง (กษัตริย์และขุนนาง) และไพร่บ้านไทยเมือง แต่เมื่อพิจารณารายละเอียดคำสอน เรื่องหน้าที่และบทบาทของบุคคลในสังคม ที่ปรากฏอยู่ในวรรณกรรมเรื่องขุนบรมแล้ว น่าจะวิเคราะห์บทบาทหน้าที่ของบุคคลตามโครงสร้างของสังคมที่เสนอไว้ในบทที่ 3 หน้า

1.1 บทบาทหน้าที่ของกษัตริย์

ขุนบรม เป็นวรรณกรรมที่มีเนื้อหาเกี่ยวเนื่องด้วยอดีตกาลอันแสนไกลที่มนุษย์มีความคิดคำนึงถึง เพื่ออธิบายความเป็นมาของกลุ่มชน กล่าวถึงกำเนิดกษัตริย์และราชวงศ์ จึงปรากฏเนื้อหาเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ของกษัตริย์ค่อนข้างจะละเอียดกว่าบุคคลในระดับชั้นอื่น ๆ ปรากฏชัดจากคำสอนของแกนฟ้าคืน คำสอนของขุนบรมสอนโอรส. และวิเคราะห์ได้จากบทบาทของขุนบรม และโอรสในเหตุการณ์ของเรื่องซึ่งพบว่า บทบาทหน้าที่ของกษัตริย์ที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องขุนบรมมีลักษณะคล้ายบทบาทหน้าที่ของกษัตริย์ในสังคมโบราณโดยทั่วไป นั่นคือ ปกครองประชาชนให้ร่มเย็น เป็นสุข และยังพบว่า หลักระบบของพุทธศาสนามีอิทธิพลต่อบทบาทหน้าที่กษัตริย์ในวรรณกรรมเรื่องขุนบรมมาก ซึ่งเป็นแนวคิดเดียวกับวรรณคดีพุทธศาสนาอื่น ๆ เช่น ไตรภูมิพระร่วง จึงอาจสรุปในประเด็นนี้ได้ว่า ลักษณะกษัตริย์และพระจรรย์วัตรของกษัตริย์ที่ปรากฏใน เรื่องขุนบรม เป็นลักษณะกษัตริย์ในอุดมคติของคนไทยอีสาน พระราชจรรย์วัตรที่เกี่ยวข้อง เนื่องด้านการปกครองแยกได้เป็นข้อ ๆ ดังต่อไปนี้

1.1.1 กษัตริย์เป็นผู้ปกครอง ที่อยู่ในสถานภาพสูงสุดและมีอำนาจสิทธิ์ขาด

ความในวรรณกรรมเรื่องขุนบรมได้เน้นให้เห็นว่า ขุนบรม เป็น เอกกษัตริย์ในชมพูทวีป

มีอำนาจสิทธิ์ขาดในการให้คุณให้โทษ กับผู้ใต้ปกครอง และเป็นอำนาจที่ถือประหนึ่งได้มาโดยชอบธรรม เพราะเป็น เทวสิทธิ์

แนวคิดที่ผู้ประพันธ์วรรณกรรมต้องการแสดงกับผู้อ่านและผู้ฟังวรรณกรรม เรื่องขุนบรม คือ ความยิ่งใหญ่ของกษัตริย์ โดยได้อธิงลักษณะจักรพรรดิที่กล่าวถึงในพระไตรปิฎกและ ไตรภูมิพระร่วง ซึ่งกล่าวว่า พระยามหาจักรพรรดิยิ่งใหญ่และอยู่เหนือจักรพรรดิอื่น ๆ พระราชาอาณาจักรจคมหาสมุทรทั้ง 4 ทิศ ระเบียบนาม จดขอบดินขอบน้ำ ในวรรณกรรม เรื่องขุนบรม มีเนื้อความทำนองเดียวกันคือ เป็นยอดชมพูทวีป เลื่องลือถึงขอบดินและฟ้าดังความว่า

สักโกไท้	เทโวตนประเสริฐ
พระจิง อุภิปัดแต่งให้	เทวดาด้าวจากสวรรค์
พระกัอุภิเชกให้	เป็นยอดชมพู
ลือชาถึง	ขอบดินแดนฟ้า (4.2)

โดยหลักการที่มีมาแต่โบราณนั้น กษัตริย์คือผู้ปกครองประชาชนพลเมือง มีสถานภาพสูงสุด เป็นเจ้าแผ่นดินที่ประชาชนอาศัยทำกิน กษัตริย์เป็นเจ้าชีวิต ให้สุข ให้ทุกข์ ให้คุณ ให้โทษกับประชาราษฎร์ภายในอาณาเขตของพระองค์ ความสุขความสมบูรณ์ของประชาราษฎร์เพราะพระบารมีของกษัตริย์ ด้วยหลักการดังกล่าวและเพื่อผลทางการปกครอง กษัตริย์จึงไม่ใช่บุคคลธรรมดา จึงเกิดแนวคิด เทวราช มาอธิบายบุญฤทธิการของกษัตริย์ว่ามีเหนือบุคคลธรรมดา การกล่าวถึงการกำเนิดขุนบรมก็เพื่อรองรับหลักการและแนวคิดดังกล่าว นอกจากจะอธิบายถึงความชอบธรรมของขุนบรมในฐานะที่เป็นกษัตริย์ โดย เทวบัญชาที่มีกำเนิดผดแผกกับมนุษย์ทั้งปวงแล้ว ยังเน้นให้เห็นบุญฤทธิการของขุนบรมโดยกล่าวว่า เป็นเทพบุตรของแกนฟ้าคิน ผู้เป็นใหญ่ในสวรรค์ แนวคิดที่กล่าวว่า กษัตริย์คือเทพ หรือสืบเชื้อสายจากเทพ เป็นแนวคิดที่ตรงกันทั้งของอินเดียนที่เชื่อว่ากษัตริย์ เป็นเชื้อสายของเทพเจ้าและของจีนที่เชื่อว่า ฮองเต้ เป็นเชื้อสายของสวรรค์ที่รับบัญชาลงมาเกิดในพื้นที่พิภพ เพื่อทำหน้าที่ปกครองมนุษย์ให้สงบสุข

การอธิบายสถานภาพกำเนิดของขุนบรมก็ดี การราชาภิเษกโดยแกนฟ้าคินก็ดี เป็นการเน้นให้เห็นความศักดิ์สิทธิ์ของขุนบรม ทำให้สถานภาพของการเป็นกษัตริย์ของขุนบรม (รวมทั้งกษัตริย์ในสมัยต่อมา) นั้นอยู่ในฐานะที่ปวงประชามีอาจเอื้อมไปแตะต้องได้ ไม่ว่าจะกรณีใด ๆ

ในคำพยากรณ์ของแกนฟ้าคืนว่า ขุนบรมจะมีโอรส 7 องค์ ไม่กล่าวถึงพระธิดา พร้อมกับคำพยากรณ์แกนฟ้าคืนได้เลือก เทพธิดาที่พร้อมด้วยรูปสมบัติคุณสมบัติอภิเษกให้เป็นมเหสีของขุนบรม 2 นาง ความข้างต้นนี้แสดงให้เห็นถึงค่านิยมของสังคมในเรื่องผู้ชายผู้หญิงว่า ผู้ชายมีสถานภาพสูงกว่าผู้หญิง¹ ผู้ชายมีบทบาทในการสืบสกุลวงศ์เป็นผู้นำของครอบครัว ผู้นำในการผลิต ผู้นำในการต่อสู้ป้องกันภัย และเป็นผู้นำทางความคิด สังคมสมัยโบราณจึงนิยมลูกชาย มีลูกชายถือว่าเป็นความมั่นคง ความเจริญรุ่งเรืองของวงศ์ตระกูล บุคคลที่อยู่ในฐานะกษัตริย์ก็เช่นเดียวกัน โอรสหมายถึงรัชทายาทสืบราชสมบัติและสืบทอดเจตนา ทั้งยังเป็นขุนพลแก้วคู่ใจในเวลาศึกสงคราม การมีโอรสหลายองค์ย่อมหมายถึงพระราชอำนาจมั่นคงยิ่งขึ้น² กษัตริย์ในสมัยก่อนจึงนิยมมีชายาหลายองค์ ในวรรณกรรมเรื่องขุนบรมเข้าใจว่ายึดมั่นแนวคิดเดียวกันนี้ การแยกย้ายกันไปสร้างบ้านเมืองของโอรสทั้งเจ็ด หมายถึงการแผ่ขยายอาณาเขตและพระราชอำนาจ เพราะตามคติอินเดียซึ่งเป็นแม่แบบวัฒนธรรมตะวันออกแบบหนึ่ง กล่าวว่า อาณาเขตที่พระมหากษัตริย์ทรงครอบครองเป็นสิ่งแสดงให้เห็นว่า พระราชอำนาจมีมากหรือน้อย³

การพยากรณ์ถึงโอรสทั้ง 7 กิติ การกำหนดนางแก้ว (เทพธิดา) ให้แก่โอรสขุนบรมกิติเป็นประหนึ่ง เทวบัญชาของแกนฟ้าคืนที่จะให้วงศ์กษัตริย์สืบเชื้อสายจากฟ้าจากสวรรค์ ซึ่งเป็นการอธิบายถึงสถานภาพของกษัตริย์ในสมัยต่อมา ว่าได้สืบเชื้อสายมาจากสวรรค์ ฉะนั้นความศักดิ์สิทธิ์ของสถานภาพยังคงเปรียบพร้อมสมบูรณ์แม้ว่าจะมีการแยกย้ายไปสร้างบ้านเมืองเป็นอาณาจักรใหม่แต่ก็ยังเป็นประกาศิตของเทพคือแกนฟ้าคืน

¹ สังคมชนบทที่เลี้ยงชีพด้วยการเกษตรกรรมโดยทั่วไปแล้ว ชายมีสถานภาพสูงกว่าผู้หญิงในทุก ๆ ด้าน แต่ถ้าวิเคราะห์ถึงบทบาทจากพฤติกรรมที่ปรากฏจริงแล้ว พบว่า ผู้หญิงเป็นผู้ที่อยู่ในสถานะที่ต้องรับผิดชอบสูงกว่าชาย กล่าวคือ จะต้องเป็นผู้นำเลี้ยงบำเคียงโหล่หัวหน้าครอบครัวในการเกษตรและยังต้องรับผิดชอบงานบ้านและเลี้ยงดูบุตรด้วย

² พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 11 ทิฆนิกาย ปาฎิกวรรค จักรวัตติสูตร กล่าวไว้ถึงความสมบูรณ์ของจักรพรรดิประกอบด้วยแก้ว 7 ประการ และพระราชบุตรมีพันกว่า ล้วนกล้าหาญ มีรูปทรงสม เป็นกษัตริย์ สามารถย้ายโยเสนาเข้าศึก ในไตรภูมิพระร่วงพระญาติไทย หน้า 141 กล่าวถึงหนึ่งในจักรพรรดิรัตนันธันคือถูกแก้วรัตนันที่ 7 คือ ลูกแก้วโดยทั่วไป แล้วจะเป็นพระราชโอรสองค์ใด

³ ทัศนีย์ ลินสกุล "จักรพรรดิราชย์ในคติอินเดีย" (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519) หน้า 53.

1.1.2 กษัตริย์มีหน้าที่บำบัดทุกข์ บำรุงสุขประชาราษฎร์

ขุนบรมถือโอปปาดิกะชาติจากสวรรค์ มา เป็นกษัตริย์เพื่อจัดความทุกข์ ความเดือดร้อนที่เกิดขึ้นกับชาวโลก เนื่องจากกกลียุค และเมื่อขุนบรมครองราชย์ได้ ๑ ปี บ้านเมืองเสื่อมโทรมท้องฟ้ามืดครึ้ม ประชาชนเดือดร้อนขุนบรมในฐานะกษัตริย์จัดความเดือดร้อนนั้น โดยให้ขุนนาง (เทพบริวาร) เป็นทูตไปขอความช่วยเหลือจากแกนฟ้าคืน แกนฟ้าคืนมอบอำนาจให้กับแกน (เทพบริวารของขุนบรม) ไปกระทำการแทน เพื่อจัดความทุกข์ความเดือดร้อนต่าง ๆ ไป การบำบัดทุกข์เดือนร้อนครั้งนี้ แม้จะไม่ใช้ขุนบรมกระทำเอง แต่ขุนบรมมีบัญชาให้แกนบริวารไปขอความช่วยเหลือจากแกนฟ้าคืน และด้วยบารมีของขุนบรมนั่นเอง กิจธุระจึงบรรลุเป้าหมาย

ขุนบรมลงมาปราบยุคเข็ญในโลกมนุษย์ก็ดี และขุนบรมบำบัดความทุกข์เดือนร้อนภายในบ้านเมืองของขุนบรมเองก็ดี ล้วนแต่เป็นแนวคิดที่สอดคล้องกับบทบาทหน้าที่ของผู้นำที่ปรากฏในพระไตรปิฎก พระสุตตันตปิฎก ทิฆนิกาย ปาฎิกวรรค อคคัณณสูตร ว่า

"---พวกเราจักสมมติสัตว์ผู้หนึ่งให้ เป็นผู้ว่ากล่าวได้โดยชอบ ให้เป็นผู้ตี เตียนได้โดยชอบ ให้เป็นผู้ขับไล่ผู้ที่ควรขับไล่ได้โดยชอบ ส่วนพวกเราจักแบ่งส่วนข้าวสาลีให้แก่ผู้นั้น---"¹

ซึ่งหมายความว่า เมื่อเกิดการทะเลาะวิวาท แย่งชิงข้าวสาลีกัน ทูตตีกัน เป็นบาปที่เกิดขึ้นเสมอ ๆ สัตว์ทั้งหลายจึงได้ประชุมตกลงกัน เลือกผู้นำโดยกำหนดบทบาทหน้าที่ของผู้นำเด่นชัด ซึ่งบทบาทดังกล่าว รับผิดชอบต่อปัญหาที่เกิดขึ้นส่งผลไปสู่การจัดความเดือดร้อนวุ่นวายที่เกิดขึ้น ผลที่ตามมาคือ ความสุขสงบของสังคม

การกำเนิดผู้นำโดยกำหนดบทบาทหน้าที่ของผู้นำโดยสังคมมีปรากฏอยู่แล้วในอัครคณฺณสูตร แสดงว่าขุนบรม เป็นวรรณกรรมที่ได้รับอิทธิพลเรื่องบทบาทหน้าที่กษัตริย์ ตามแนวความคิดของอัครคณฺณสูตร เพราะวรรณกรรมเรื่องขุนบรมมีการกำหนดบทบาทหน้าที่ของกษัตริย์ก่อนที่ขุนบรมจะถูกเลือก และยังกำหนดโดยผู้ที่จะถูกปกครอง เช่นเดียวกับ อัครคณฺณสูตร

¹พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง พระสุตตันตปิฎก ทิฆนิกาย ปาฎิกวรรค อัครคณฺณสูตร

ถ้าพิจารณาจากพระราชกิจของขุนบรมในวรรณกรรม เรื่องขุนบรมแล้วจะเห็นได้ว่า เมื่อ กษัตริย์ปราบปรามสิ่ง เลวร้ายหรือขจัดความเดือดร้อนแล้ว บทบาทขั้นต่อไปของกษัตริย์คือ การปรับปรุงบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรือง ซึ่งรวมถึงการจัดระบบสังคม วรรณกรรม เรื่องนี้มีคำว่า "สร้าง ชมพูทวีป" อยู่หลายครั้ง ซึ่งได้แก่การปรับปรุงบ้านเมือง เจริญรุ่งเรือง ให้ประชาราษฎร์ร่มเย็น เป็นสุข บทบาทของกษัตริย์อีกหนึ่งนั่นคือ การแผ่ขยายพระราชอำนาจให้กว้างไกล การส่งโอรสไปสร้างบ้านแปลงเมืองตามคำชี้แนะของแกนฟ้าคือนั้น มีนัยแห่งความหมายการขยายอาณาเขตแผ่อยู่กรณีโอรสทั้ง 7 ของขุนบรม แยกย้ายกันไปสร้างบ้านแปลงเมืองนี้ ถ้าวิเคราะห์ในแง่ของการกระจายอำนาจออกจากศูนย์กลางก็ เป็นการขยายอาณาเขตประกาศพระราชอำนาจของขุนบรม

ดังกล่าวแล้วว่า "ขุนบรม" เป็นวรรณกรรมที่อิงหลักธรรมของศาสนาพุทธ เนื้อหาของ วรรณกรรม เรื่องขุนบรมชี้ให้เห็นถึงอิทธิพลของพุทธศาสนาต่อจิตใจของประชาชน พุทธศาสนาไม่ สนับสนุนการทำสงคราม เพราะเป็นการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต¹ พุทธศาสนามีแนวคิดที่ว่าทางแห่งความสุข คือ ความสงบ วรรณกรรม เรื่องขุนบรมจึงไม่ปรากฏตอนใดกล่าวถึงการศึกสงคราม การรบราฆ่าฟัน แม้แต่การไปสร้างบ้านแปลงเมืองของโอรสทั้ง 7 ของขุนบรมก็ละเว้นการกล่าวถึงการทำสงคราม หรือการแย่งชิง² อื่นๆ การไม่เอ่ยถึงการสงครามนั้นอาจเป็นไปได้ว่าการสร้างบ้านแปลงเมืองที่ กล่าวถึงในวรรณกรรม เรื่องขุนบรมคือ การไปตั้งถิ่นฐานทางจริงจัง เพราะสมัยโบราณพื้นที่ที่กว้าง ว่างเปล่ามีมาก

เนื้อความที่แสดงถึงการยอมรับอำนาจบุญกรรมอัน เป็นแนวคิดของพุทธศาสนามีปรากฏใน คำสั่งสอนของขุนบรมให้กับโอรสว่า เมืองจะกว้างขวางใหญ่โตขึ้นอยู่กับบุญบารมีของโอรสผู้ครอง ดังความว่า

¹ดูรายละเอียดใน พระไตรปิฎก สักกปัญหาสูตร แสดงให้เห็นแนวคิดที่ปฏิเสธการสงคราม (เล่ม 10 พระสุตตันตปิฎก เล่ม 2 ทีฆกายนทวารวค, หน้า 189-215)

²ประชุมพงศาวดารภาคที่ 1 พงศาวดารล้านช้าง มีกล่าวถึงการรบเพื่อแย่งชิง เมือง ชาวของขุนลอ และเมื่อพิจารณาวิธีการ เสนอเรื่องราวของขุนบรมในพงศาวดารล้านช้างฉบับพิมพ์ ในประชุมพงศาวดารภาค 1 นี้ พบว่า เป็นลักษณะการเล่านิทาน ไม่ใช่ลักษณะของตำนาน

บุญไผ่	มีหลายแท้	สมภาร เพิ่งมา	
	หากจักได้	เมืองกว้างที่ขวาง	แท้แล้ว
ครั้นว่า	บุญไผ่น้อย	สมภารไปแก่	สันนั้น
หากจักได้	เมืองแคบน้อย	ตามถั่วแห่งบุญ	นั้นแล้ว (34.2)

คำสอนของขุนบรมตอนหนึ่ง เน้นสัมพันธไมตรีกันฉันพี่น้อง ไม่ให้ข่ม เหว่งรังแกกัน ไม่ให้รบราฆ่าฟันกัน ดังความว่า

อยู่ชอบแท้		ยาได้ข่ม เหว่งกัน	นั้นเนอ
เมืองไฟไว้		เมืองมันอย่าหล่า	
ตามฮีตเถ่า		นุฮานตั้งแต่หลัง	
เมืองที่ให้		เป็นใหญ่โสมศักดิ์	
ยาได้	หาโลหลาย	มาดซิง	เมืองน้อง
---		---	
เมืองน้อง	ให้อยู่สร้าง	เสวยราชย์ทรงธรรม	
	ให้มันมีค่าแพง	ข่าวสาร เถิงอ้าย	(35.1)
---		---	

อันหนึ่งยาได้	โลกาพัน	เต็ง	เอางางวด	กันเนอ
ยาได้	อ้างดาบกล้า	เลวฆ่าข่ม	เหง	(35.2)

ตอนหนึ่งของคำสอนของขุนบรมมีคำแข่งด้วยโดยกล่าวว่า ถ้าใครก่อการร้าย ทำศึกสงครามกัน ขุนบรมแข่งไว้ว่า

อันหนึ่งยา	ก่อ	ทำการฮ้าย	ยอผลตกท่ง
เมื่อใด	ฮับ	หอซ้าง	ชนฆ่าียดเลว
ให้ท่าน	เถิง	ที่ฮ้าย	วินาศฉิบหาย
	ปี	เดือนมัน	อย่าให้ยีนยาวหมั้น
แม้ว่า	มัน	ปลุกไม้	อย่าให้ขง เป็นใบ
	คำ	ตายเถิง	เทียบทันจนใกล้

แม่นว่า	มันแทงหน้า	เมื่อบนให้ฟ้าผ่า มัน เเนอ	
แม่นว่า	ไปฆ่าให้	เสือ เคี้ยวคางกิน	
ครั้นว่า	ไปทางน้ำ	ชลธิ์ เทียวทอง กิติ	
ก็จึง	ให้ เจือกฆ่า	มันแท้ เทียงจริง	(3.6)

คำสั่งของขุนบรมทั้งหมด ตั้งแต่การให้ยอมรับอำนาจบุญกรรม การเน้นสัมพันธไมตรี ระหว่าง เมืองพี่เมืองน้อง ตลอดจนการห้ามรบราฆ่าฟัน โดยมีคำแข่ง เอาไว้ถ้าใครฆ่าฟันล้น เป็นข้อความ ที่แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของพุทธศาสนาและสันทันสนุน แนวคิด เรื่องความสงบสุข โดยทั่วไป

1.1.3 กษัตริย์ฟังคำรงตน เป็นธรรมราชา ปกครองประชาราษฎร์โดยธรรม

เนื้อเรื่องขุนบรมมีว่า เมื่อโลกมนุษย์ว่างกษัตริย์ ฤาษีอโนวอนต่อแณฟ้าคืนให้ส่ง เทวบุตร ลงมาปกครอง โดยได้ระบุนชัด เจนถึงคุณลักษณะของ เทวบุตรว่าจะต้อง เป็นผู้มียุญบารมีสูง รู้คติโลกคติ ธรรม ยึดมั่นในหลักธรรมของพุทธศาสนา เป็นธรรมราชาปกครองประชาชนด้วยความสงบสุข (ดู รายละเอียดคุณลักษณะของกษัตริย์ในบทที่ 3) เมื่อที่ประชุมแณหลวง เลือกได้ขุนบรม แณฟ้าคืนได้ สั่งสอนขุนบรม เกี่ยวกับวัตรปฏิบัติสำหรับกษัตริย์ ซึ่ง เรียกว่า คลองราชาซึ่งประกอบด้วยทศพิธราช ธรรม และแณฟ้าคืนยังได้สอนเหล่าเสนาเกี่ยวกับหน้าที่ปฏิบัติต่าง ๆ ด้วย ดังความที่ปรากฏอยู่ ตอนหนึ่งว่า

ถัดนั้น	เจ้าจึงสอนสั่งไว้	คลองราชธรรมสิบ	
กับทั้ง	คลอง เสนา	ซุ่นคนแควนเพี้ยน	(15.2)

ทศพิธราชธรรม โดยเนื้อแท้แล้วคือธรรมสำหรับผู้ปกครอง แต่ในสมัยอดีต ผู้ปกครองก็ คือ ราชา หรือกษัตริย์ ธรรมนี้จึง เรียกทศพิธราชธรรม ทศพิธราชธรรมจึงมีความหมาย เชื่อมโยง ผูกพันกับพระมหากษัตริย์ประหนึ่ง เป็นวัตรปฏิบัติประจำองค์พระมหากษัตริย์ หรืออย่างน้อยก็ยอมรับ เป็นหลักในทางทฤษฎี แนวคิด เรื่องราชธรรมนี้ได้สืบทอดมา เป็นวัตรปฏิบัติของผู้ปกครองทุกยุคทุกสมัย ดังนั้นจะพบคำว่า "ทศพิธราชธรรม" ในพงศาวดารของชาติอยู่เสมอ¹

¹ อ้างถึง ชัยอนันต์ สมุทวณิช เรื่องเดียวกัน หน้า 59-60.

ทศพิธราชธรรม¹ ได้รับการกล่าวขวัญถึงเสมอ ทั้งในทางที่เป็นหลักการที่พระมหากษัตริย์ควรยึดถือ และนำแนวความคิดไปเชื่อมโยงถึงความ เป็นไปของสังคมและอาณาจักร ในสมัยใดบ้านเมืองเจริญรุ่งเรือง ประชาชนราษฎร์ร่มเย็นเป็นสุข มักจะได้รับการกล่าวขวัญในลักษณะที่ยกย่องพระมหากษัตริย์ว่าเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งทศพิธราชธรรม หากสมัยใดบ้านเมืองวุ่นวาย ประชาชนราษฎร์เดือดร้อนในสมัยนั้นก็จะมีคำอธิบายว่าเป็นเพราะพระมหากษัตริย์ขาดธรรม ในสมัยโบราณแม้แต่ปรากฏการณ์ธรรมชาติ เช่นฝนแล้ง หรือน้ำท่วม อันเป็นภัยพิบัติตามธรรมชาติ ยังได้มีการตีความและแปรความหมายถึงวัตรปฏิบัติของพระราชาและขุนนางว่า ชนชั้นปกครองขาดราชธรรม ประพฤติตนนอกฮีตบ้านครองเมือง

การเป็นธรรมราชาไม่เพียงแต่ยึดมั่นในทศธรรมเท่านั้น หลักธรรมอื่น ๆ คือทุกข้อ ย่อมเป็นสิ่งที่ยกษัตริย์ควรยึดถือปฏิบัติ

ในพระไตรปิฎก จักรกวัตติสูตร กล่าวถึงจักรกวัตติวัตรอันประเสริฐของพระมหากษัตริย์ว่า ควรยึดมั่นในธรรม คือทำเป็นหลักการทั่วไปสำหรับราชจรรยาวัตรของจักรพรรดิและเหล่าราชาทั่วไป ในเรื่องธรรมที่เกี่ยวกับวัตรปฏิบัติของพระมหากษัตริย์ มีข้อความตอนหนึ่งในจักรกวัตติสูตรว่า

"---จงอาศัยธรรม ลักการะธรรม ทำความเคารพธรรมนับถือธรรม บูชาธรรม มีธรรม เป็นธงชัย มีธรรม เป็นยอด มีธรรม เป็นใหญ่ จงจัดการรักษามป้องกันและคุ้มครองอันเป็นธรรม ในชนภายในหมู่พลในพวกกษัตริย์ผู้เป็นอนุชน ในพวกพราหมณ์และคฤหบดีในชาวนิคม และชาวชนบททั้งหลาย---"²

¹ ทศพิธราชธรรม คือ ธรรมที่เป็นลักษณะเฉพาะสำหรับองค์พระมหากษัตริย์ ได้แก่

1. ทาน^๑ ให้ทรัพย์สินของแก่ผู้ควรได้รับ
 2. สีสั รักษากายวาจาให้ปราศจากโทษ
 3. บริจาคี การเสียสละเพื่อประโยชน์สุขของส่วนรวม
 4. อาชฺชวี มีอัธยาศัยประกอบด้วยความซื่อตรง
 5. มทุทวิ อ่อนโยนไม่ตื้อตึงดูถูกผู้อื่น
 6. ตบิ ไม่เกียจคร้าน
 7. อุกโกธิ ไม่แสดงความโกรธ
 8. อวิหิสฺสา ไม่เบียดเบียนประชาชนให้ได้รับความทุกข์ยาก
 9. ขนติ อดทนต่อโลกโกรธหลง
 10. อวิโรธนิ ทำงานให้ถูกต้องทำนองคลองธรรมไม่ตื้อตึง
- ทำผิดทั้งที่รู้ว่าผิด

² พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง เล่ม 11 พระสูตรต้นคปิฎก ทีฆนิกายปาฏิกวรรค จักรกวัตติสูตร หน้า 45

ข้อความทั้งหมด หมายความว่า พระมหากษัตริย์พึงยึดมั่นในธรรม ปฏิบัติหน้าที่โดย
อาศัยธรรม โดยราชจริยวัตรส่วนพระองค์ ก็พึงถือศีลปฏิบัติธรรม เสมอ

ในสมัยสุโขทัย ยุคทองของการปกครองไทย มีหลักฐานแสดงให้เห็นว่า กษัตริย์เป็น
ธรรมราชา

ศิลาจารึก หลักที่ 1 ความในด้านที่ 4 กล่าวถึงการ เป็นผู้นำที่ใช้ธรรมปกครองของพ่อ
ขุนรามคำแหง และการทำนุบำรุงพุทธศาสนา ด้านที่ 4 บรรทัดที่ 11-14 กล่าวว่า

"---พ่อขุนรามคำแหงนั้น ทา เป็นท้าว เป็นพระยาแกไทยทั้งหลาย ทา เป็นครูอาจารย์
สั่งสอนไทยทั้งหลายให้รู้บุญรู้ธรรมแท้---"¹

ในด้านที่ 4 บรรทัดที่ 26-27 กล่าวว่า

"---ปลูก เลี้ยงฝูงลูกบ้านลูก เมืองนั้นชอบด้วยธรรมทุกคน---"²

ทั้งสองข้อความหมายความว่า นอกจากกษัตริย์จะต้องอาศัยธรรมะในการปกครองแล้ว
ยังสอนประชาชนให้อยู่ในธรรมะ

จากการวางรากฐาน อุดมการทางการเมืองโดยใช้หลักธรรมของพ่อขุนรามคำแหง
จึงฝังรากลึกและตรึงแน่นในสมัยต่อมา คือ สมัยของพระยาสิทธิไทย ซึ่งเป็นกษัตริย์ที่มีชื่อ "กษัตริย์
นักรบ" หากเป็น "มหาธรรมราชา" อันหมายถึง ผู้นำที่ใช้ธรรมะในการปกครองประชาชน มีความ
รู้แตกฉานทางธรรม³

¹ประชุม ศิลาจารึก ภาคที่ 1 เรื่องเดียวกัน หน้า 25.

²เรื่องเดียวกัน หน้า 26.

³อ้างถึง ชลธิรา กัสต์อยู่ "ไตรภูมิพระร่วง : รากฐานของอุดมการทางการเมือง
ไทย" วรรณคดีปวงชน (ฝ่ายวิชาการ องค์การบริหารสโมสรนิสิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2517)
หน้า 53.

ความเชื่อว่าหากกษัตริย์ปราศจากธรรม มีผลให้เกิดภัยธรรมชาติจนบ้าน เมืองล่มสลาย ปรากฏในตำนานเก่าของไทย เช่น จามเทวีวงศ์¹ ชินกาลมาลีปกรณ์² และตำนานมูลศาสนา เป็นต้น ตำนานมูลศาสนาตอนหนึ่ง กล่าวไว้ว่า

"---ย่ำเฒ่าแก่ผู้หนึ่งอยู่ในปรนนคร มีลูกชายดูร้ายหยามซ้ำยิ่งนัก ทูบติมารดาของมัน ทุกวัน อยู่มาวันหนึ่งมารดาไม่สามารถจะอดกลั้นความโกรธไว้ได้ จึงนำกราบทูลให้พระยาทรงพิจารณาคุณและโทษ พระยาก็หาพิจารณาแก่ย่ำเฒ่าไม่ กลับพูดว่า ดูราย่ำเฒ่าแก่ ขึ้นชื่อว่าเด็กน้อย นั้น เทียรยอมตีพ่อแม่มันแล ย่ำเฒ่าได้ยืนดั่งนั้นก็น้อยใจ ด้วยเหตุว่าหาที่พึ่งไม่ได้ จึงกราบทูลลา แล้วยกมือประนมขึ้น เทนือเศียร ประกาศแก่หมู่เทวดา เทวดาก็มีความโกรธด้วยย่ำเฒ่า จึงบันดาลให้น้ำท่วมเมืองฉิมหาย---"³

ไตรภูมิพระร่วง พระญาติไทย ได้กล่าวถึงทศพิธราชธรรมไว้ และยังปรากฏธรรมอื่น ๆ สำหรับกษัตริย์ในส่วนที่เกี่ยวกับการปกครองโดยตรง ซึ่ง ดร. ชัยอนันต์ สมุทวณิช ได้รวบรวมและสรุปไว้มีรายละเอียดดังนี้

1. ให้รักษาประชาชนผู้อยู่ได้ปกครองอย่าง เสมอหน้ากัน ไม่เลือกที่รักมักที่ชังไม่ว่าจะเป็นคนระดับใด
2. ให้ยึดมั่นในธรรม บิทธิโอดีปยะ และตัดสินข้อพิพาทอย่างเที่ยงธรรม รู้คุณพระรัตนตรัย รักษาศีลห้า
3. ไม่ขูดรีด เอาไรดเอาเปรียบประชาชน
4. ควรเลี้ยงดูไพร่ที่ใช้งาน และทหารโดยแบ่ง เป็นข้าวให้พอกินพอใช้ ไม่ให้อดอยาก และให้งานแต่พอควร

¹จามเทวีวงศ์ (คำแปล) พงศาวดารเมืองทริภุญไชย. เรื่องเดียวกัน

²ชินกาลมาลีปกรณ์ ร.ต.ท. แสงมนวิฑูร เปรียญแปล (พิมพ์เป็นอนุสรณ์แด่ นาย กิ นิมมานเหมินท์ เนื่องในวัน เปิดตึกคนไข้พิเศษ "นิมมานเหมินท์-สุติมา" ในโรงพยาบาลนครเชียงใหม่ วันที่ 12 พฤษภาคม พ.ศ. 2510)

³กรมศิลปากร ตำนานมูลศาสนา, หน้า 190-191.

5. ควรเก็บภาษี สิ้นส่วย ตามอัตราเดิม ที่กำหนดไว้สมัยก่อน
6. ควรสนับสนุน ช่วยเหลือ เกื้อกูล พ่อค้าประชาชนโดยไม่คิดดอกเบี้ย
7. ควรชุลเลียงข้าราชการสำนัก ให้สุขสบายโดยไม่คิดเสียดาย
8. ไม่ประมาทและไม่ลืมตน คำนึงถึงความชอบธรรม ตัดสินคดีความด้วยความ

ยุติธรรม

9. ควร เลี้ยงดูรักษา พรหมณ์ นักปราชญ์ ราชบัณฑิต ผู้รู้ธรรม และปรักษาศูริอยู่

เสียม

10. ให้สิ่งตอบแทน บำเหน็จรางวัลแก่ผู้ทำความดีมากกว่าน้อยตามประโยชน์เขา"¹

ข้อสรุปข้างต้นนี้ อาจเทียบได้กับคำสอนของขุนบรมที่ให้แก่โอรสทั้ง 7 ซึ่งมีข้อความดังนี้

ยามใด สุเจ้าได้	เป็นพญา เสวยราชย์
จงให้ ใจแผ่กว้าง	หอมข้าไพร่พล
ยาได้ ทำบารมีฮ้าย	โกรธาแสง เคียด
เบียดไพร่น้อย	เข้าเจ้าบ่ออุด
อันหนึ่ง ยาได้ ทำใจสั้น	เอายาว เขื่อนโผด
เมืองจิงกว้าง	ยาได้ส่วนไซ
ยาได้ ดิผู้ฮู้	โสพาบคลองธรรม
ขันดือด	โทษเขาขุนข้า
ยาได้ อ่างคาบกล้า	ชาท่านฉิบหาย
ยาได้ ตามใจตน	ฮาวก็ทำคลองฮ้าย
ให้ค้อย คิดถี่แท้	หาโทษคุณไฉ
จิงก็ ทำตามกรรม	เมื่อพิจารณาแจ้ง
ให้ค้อย ฮักหนุ่ม หน้า	ฝูงหมู่สาวสนม
ใจไมตรี	แก่เขาฝูงนั้น ²

(26)

¹ ชัยอนันต์ สมุทวณิช, ความคิดการ เมืองการปกครองไทยโบราณ, หน้า 60-67

² ขุนบรม ฉบับร้อยกรอง ลาน 26

คำสอนของขุนบรมดังกล่าวข้างต้น คือวิธีการปกครองของกษัตริย์นั่นเอง เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบกับธรรมในส่วนที่เกี่ยวกับการปกครองของกษัตริย์ในไตรภูมิพระร่วง พจนานุกรม เทียบเคียงกันได้ นั่นคือ เป็นแนวคิดเดียวกัน แต่อาจจะมีการจัดหมวดหมู่ลำดับข้อไม่ตรงกันเท่านั้น

การที่เราพบว่า หลักการของพระมหากษัตริย์ที่ปรากฏในวรรณกรรม เรื่องขุนบรม มีความคล้ายคลึงกับพระธรรมสำหรับกษัตริย์ในหนังสือไตรภูมิพระร่วงนั้น ทำให้มีผู้ทางคิดได้ว่า วรรณกรรม เรื่องขุนบรมมีแนวคิดทางด้าน การเมืองการปกครอง เช่นเดียวกับไตรภูมิพระร่วง ซึ่งรับอิทธิพลจากพุทธศาสนา จึงเป็นไปได้ว่า ผู้ประพันธ์วรรณกรรม เรื่องขุนบรม เป็นพระภิกษุผู้แตกฉานในคัมภีร์พุทธศาสนา¹

แนวความคิด เรื่องทศพิธราชธรรม มีที่มาจากทางพุทธศาสนา เป็นสิ่งฝังใจประชาชนชาวไทยและชาวอีสานอยู่อย่างแน่นแฟ้น จะเห็นได้ว่า ความคิด เรื่องธรรมสำหรับกษัตริย์มีปรากฏทั้งในวรรณกรรม เรื่องขุนบรม ไตรภูมิพระร่วง และฮีตสิบสองคองสิบสี่ และหัวข้อที่นำมาเน้นมากได้แก่ การพิจารณาคติความโดยธรรม

ซึ่งในวรรณกรรม เรื่องขุนบรม มีว่า

ให้ค่อยคิดถี่แท้	ทาโทษคุณโทษ	
จึงก็ทำตามกรรม	เมื่อพิจารณาแจ้ง	(26.1)

ในหนังสือไตรภูมิพระร่วง มีว่า

"แม้จะบังคับถ้อยความของไพร่ฟ้าข้าไทยทั้งหลายไซ้ อย่าได้ว่าโพน ๆ ว่าพี่ ๆ คำดีกัน บังคับถ้อยความนั้น ให้ถูกถ้วนโดยธรรม พิจารณารูปความนั้นแต่ต้นจนปลาย ให้ตรลอดรอดแล้วจึง

¹ในพงศาวดารลาว ฉบับกระทรวงศึกษาธิการลาว ไม่ปรากฏโรงพิมพ์ 2515. กล่าวถึงการแต่งหนังสือขุนบรมว่า "ตำนานขุนบรมอันนี้ พระมหาเทพหลวงเจ้า อันเป็นธรรมเสนาคนที่ อยู่วัดวิบูล ทังมหามงคสิทธิเจ้า คนน้อง"

ทั้งเจ้าแผ่นดินและเสนาทั้งหลาย พร้อมกันแปลงไว้ให้ เป็นไปตราบต่อเข้าห้าพันวัสสา" แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นไม่บอกและไม่สามารถค้นได้ว่า เป็นขุนบรมส่วนใด

บังคับด้วยใจอันซื่อตรงนั้นแล”¹

ในฮิตสิบสอง คลองสิบสี่ หัวขอฮิตเจ้าครองขุน มีว่า

“ เป็นขุนนี้	ว่าความให้มันแน จริง เทอญ
ยาได้ เห็นแก่ใกล้	สาวใช้โคตรวงศ์ แท้ตาย
ครันว่า ความมีให้	ตรัสไปโดยซื่อ
นางงู อย่าให้เคียด	นาง เขี้ยคอย่าให้ตาย แท้ตาย” ²

การมีธรรมะของกษัตริย์ไม่เพียงแต่ศัพทราชาธรรมและธรรมในส่วนที่เกี่ยวกับการปกครองดังกล่าวมาแล้วเท่านั้น คำสอนในวรรณกรรม เรื่องขุนบรมมีอีกหลายตอนแสดงให้เห็นว่ากษัตริย์ควรรักษาศิลปปฏิบัติธรรมอยู่เสมอ ดังเช่น คำสอนของขุนบรมที่สอนลูกสะใภ้ทั้ง 7 ซึ่งนับเนื่องอยู่ในระดับชั้นกษัตริย์ เนื้อความในคำสอนสรุปได้คือ ให้ละเว้นจากบาป 5 ข้อ หรือยึดมั่นในศีลห้า ซึ่งถือเป็นข้อห้ามสำหรับคนทั่ว ๆ ไป ในข้อห้ามทั้ง 5 ข้อนั้น ในบางข้อได้ขยายความให้หลากหลายจากเดิม ดังเช่น

ศีลข้อที่ 1 ห้ามฆ่าสัตว์ แม้แต่การสังเวยฆ่าก็ถือว่าเป็นผิดศีล

ศีลข้อที่ 2 ห้ามลักทรัพย์ แม้แต่การโจก อดอยากได้ของผู้อื่นหรือในกรณีที่มีภรรยาชาวบ้านหลายคน ภรรยาบางคนโจกเอาของฝากจากสามีก็ถือว่าเป็นผิดศีลข้อ 2

ศีลข้อที่ 3 ไม่ประพฤติผิดในกาม ไม่ให้มีชู้ แม้แต่การคิดหรือฝันกลางคืนก็ไม่ดี และยังถือว่าเป็นผิดศีล

ส่วนศีลข้อที่ 4 ที่ 5 นั้น ไม่มีการขยายความ นอกจากคำสอนให้มันคงในศีลในธรรมแล้ว ในวรรณกรรม เรื่องขุนบรมยังปรากฏข้อความที่แสดงให้เห็นถึงค่านิยมของสังคมว่าถ้าปฏิบัติใน

¹ไตรภูมิพระร่วงพระญาติไทย หน้า 116

²จารุบุตร เรื่องสุวรรณ, “ฮิตสิบสอง คลองสิบสี่” เขตชูเกียรติ ๗๗๗ จารุบุตร เรื่องสุวรรณ (โรงพิมพ์คุรุสภา 2527) หน้า 130 และยังพบในธรรมศาสนานานาชาติ บันขุนนางพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ พระอาจารย์ โสม วุฒิมโฆ วัดลิตาราม (พระนคร ฌาปนสถานคุรุสภา วัดสระเกศ 26 ธันวาคม 2514) หน้า 95.

กฎระเบียบของศีลธรรมได้ ผู้ปฏิบัติจะประสบความสุขตลอดทั้งสามโลก แม้ตายไปก็ได้ขึ้นสวรรค์
ตั้งความว่า

“ไฟผู้ บั้วระบัดได้	คลองธรรมฝูงกล่าว
แมนว่า เมื่อเกิดกำ	เมืองฟ้าพากสวรรค์
สุขยิ่ง เพียง	ในโลกทั้งสาม”

ลักษณะแนวคิดเรื่องธรรมราชา ที่ปรากฏในวรรณกรรม เรื่องขุนบรม เป็นแนวคิดที่ได้
อิทธิพลจากวรรณคดีพุทธศาสนาและกฎแห่งธรรมชาติ ลักษณะของกษัตริย์สะท้อนความรู้สึคนึกคิดความ
ต้องการร่วมของสังคมในเรื่องพระราชาในอุดมคติ กอปรกับ เหตุการณ์ของเรื่องไม่มีตอนใดแสดง
ถึงความเป็นกษัตริย์นักรบของขุนบรม แม้แต่การไปสร้างบ้านแปลงเมืองของโอรสทั้ง 7 ก็ละเว้น
การกล่าวถึงการแย่งชิง รบราฆ่าฟัน เหตุการณ์ของเรื่อง และคำสั่งสอนล้วนแต่อ้างอิงการจาก
สวรรค์ โดยกล่าวว่า แถนฟ้าคืนสิ่งมาในกรณีนี้อาจกล่าวได้ว่า ผู้ประพันธ์พยายามจะเชื่อมโยง
อำนาจที่ชอบธรรมกับ เทพ (พระอินทร์) และย้ำความศักดิ์ของประชาชน เพราะการมีธรรมของผู้นำ
ลักษณะดังกล่าว แถน หรือ พระอินทร์ หรือแม้แต่ถ้ามีล้วนแต่เป็นตัวแทนของความคิดทางพุทธศาสนา
ทั้งสิ้น ขุนบรมเป็นกษัตริย์โดยมีกำเนิดจากสวรรค์ แสดงถึงสิทธิอันชอบธรรมของขุนบรมผู้ซึ่งได้รับ
การยอมรับนับถือ ได้รับการเชื่อฟังจากประชาชน เพราะ เทวสิทธิ์ เมื่อปกครองประชาชนให้อยู่เย็น
เป็นสุขโดยธรรม ขุนบรมจึง เป็นธรรมราชาที่ประชาชนให้ความเคารพยกย่องและความรักดีด้วย
จริงใจ

1.1.4 กษัตริย์หิงอบรมสั่งสอน โอรสธิดาและประชาชน

นอกจากการบริหารบ้านเมืองแล้ว ผู้ปกครองจะต้องมีความรู้ทั้งคดีโลกและคดีธรรม
อบรมสั่งสอน โอรสธิดา และอาณาประชาราษฎร์ให้มีจริยธรรมและสัมาอาชีวะ

ราชประเพณีการสืบสันตติวงศ์มีความหมายอยู่ที่องค์รัชทายาท การอบรมสั่งสอน โอรส
ธิดาจึง เป็นราชกิจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการอบรมสั่งสอนผู้เป็นรัชทายาท เป็นหน้าที่สำคัญของกษัตริย์
เพราะถ้าหากรัชทายาท เป็นผู้ขาดธรรมย่อมหมายถึงความไม่แน่นอนของพระราชอำนาจ และการ
สิ้นสุดของราชวงศ์ วรรณกรรม เรื่องขุนบรมปรากฏว่า แถนฟ้าคืน สิ่งสอนจริยวัตรต่าง ๆ แก่ขุนบรม
และขุนบรมอบรมสั่งสอน โอรสทั้ง 7

กษัตริย์ มีหน้าที่สอนราชสาสน์ ให้กับผู้ที่จะเป็นกษัตริย์นี้ เป็นคติของอินเดีย ปรากฏใน มหาภารตะตอนสงครามปาณฑพกับ เการพ 18 วัน ที่ทุ่งกุรุเกษตร สุดท้ายกษัตริย์ แม่ทัพฝ่าย เการพ ถูกธนูของอรชุนติดตามตัว เต็มไปหมด กษัตริย์ล้มลงนอนบนลูกธนู ได้เรียกยุधिษฐิระ ที่คนโตของ ปาณฑพ เข้ามาใกล้และสอนวัตรปฏิบัติสำหรับกษัตริย์ สอนอยู่หลายวัน เมื่อสอนจบกษัตริย์ก็ขาดใจตาย ชาวอินเดียมีความเชื่อมั่นใน เรื่องหน้าที่ กษัตริย์อยู่ในวาระกษัตริย์ มีฐานะ เป็นปู่ของปาณฑพ อาวุโส สูงสุด แม้เจ็บถึงตายก็ยังตายไม่ได้ถ้าหากทำหน้าที่ของกษัตริย์ไม่เสร็จ เรียกร้อย เมื่อได้อบรม สั่งสอนลูกหลานที่จะ เป็นกษัตริย์แล้ว ถือว่าหมดหน้าที่

ขุนบรมทำหน้าที่กษัตริย์ในการอบรมสั่งสอน โอรสและสะใภ้ตลอดจนอำมาตย์มนตรี คำสอน เหล่า นั้นล้วนแต่ยึดแนวปรัชญาของศาสนาพุทธ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความ เชื่อเรื่องบุญบารมีที่ต่างคนสร้าง สมมา คำสั่งก่อนการแยกย้ายไปสร้างบ้านแปลง เมืองชี้ให้เห็นความ เชื่อดังกล่าว และชี้ให้เห็นถึง หลักธรรมอื่นของศาสนาพุทธ ในทางตรงข้าม ถ้าไม่ยึดมั่นในคำสั่งสอน ขุนบรมได้สาปแช่งไว้ (ดู รายละเอียดในหน้า 88) คำสาปแช่งของขุนบรมสะท้อนภาพสังคมวัฒนธรรมอีสาน เรื่องการ เคารพ เชื่อฟังพ่อแม่ผู้ใหญ่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ พ่อแม่ ถือว่าเป็น เจ้าชีวิต เป็นพระของลูก เป็นผู้มีบุญคุณคุ้มเกล้า ลูกปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพ่อแม่ พระคุ้มครอง ชีวิตเจริญรุ่งเรือง ในทางตรง กันข้าม หากลูกฝ่าฝืนคำสั่งสอน จะได้รับความทุกข์เดือดร้อนและเป็นไปตามคำสาปแช่งนั้น ความ ศักดิ์สิทธิ์ของพ่อแม่นี้เป็นความ เชื่อที่ปรากฏอยู่แม้ในปัจจุบัน¹

นอกจากอบรมสั่งสอน โอรสธิดาแล้ว กษัตริย์ยังมีหน้าที่สั่งสอนปลูกฝังธรรมแก่ประชาชน เป็นครูอาจารย์ประชาชนในสมัยอดีต กษัตริย์คือพ่อเมือง ดังปรากฏคำเรียกว่า "พ่อขุน" ในสมัย สุโขทัย คำว่า "พ่อ" หมายถึง ผู้ที่ปกครองรักษา อบรม เลี้ยงดู พ่อเมืองหรือพ่อขุน ก็คือ พ่อของ ประชาชนที่อยู่อาศัยทำกินภายในอาณา เขต เมืองหรือรัฐของผู้ปกครอง แม้แต่ในฮิต เจ้าครองขุน ก็ยังมีความที่กล่าวถึงผู้ปกครองในลักษณะของการ เป็นพ่อประชาชนว่า "เป็นขุนให้คะนิงใจปานพ่อ เขาเทอญ" ความเป็นพ่อรวมถึงการดูแลทุกข์สุข การอบรมสั่งสอนและอื่น ๆ ในการอบรมสั่งสอน

¹ ในวรรณกรรมคำสอน เรื่องอินทนิลสอนลูก มีกล่าวว่

อันว่า คำปาก พ่อ แม่นี้	หนักเก็งธรณี ลูกเฮย
ใฝ่ผู้ ยำเยงนบ	หากจักเฮื่อง เมื่อหน้า

ประชาชนกษัตริย์ในสมัยอดีตมุ่งเน้นให้ประชาชนมั่นคงในศีลในธรรม เพราะความดีงามทางจิตใจ จะส่งผลต่อการปฏิบัติ และเมื่อเป็นไป เช่นนั้นสังคมก็สงบสุข ประชาชนก็สามารถประกอบอาชีพ เพื่อดำรงชีวิตมีความสุขตามอัธยาศัย สถานภาพของกษัตริย์ก็ดำรงอยู่

ในวรรณกรรมเรื่องขุนบรม ปรากฏว่า กษัตริย์จัดระบบครอบครัว ชุมชน และสอนงาน อาชีพให้กับประชาราษฎร์ ปรากฏข้อความว่า

“ให้สืบสร้าง	เอ็ดไฮนากิน	
ปูน แปลง เป็น	แผ่นแพรพินผ้า	
ยัง เล่าบอกให้รู้	หลายสิ่งสรรพการ	
อาจจักควัระณา ถึง	แห่งคำมีแล้ว	
ก็จึง ปูนแปลงให้	หญิงชายสมคู่ กันนั้น	
มีลูก เต้า	เต็ม เท้าอยู่เสถียร	(21)

คำสอนข้างต้น สะท้อนสภาพสังคมวัฒนธรรมหลายประการ ที่น่าสังเกตคือ งานอาชีพ ของประชาชน ซึ่งได้แก่ การเกษตรกรรม ระบบเศรษฐกิจในสังคมสมัยโบราณ เป็น เศรษฐกิจ แบบเบ็ดเสร็จ คือ มีการผลิตเพื่อบริโภคภายในครอบครัว นอกจากเกษตรกรรมแล้วจำเป็นต้อง มีหัตถกรรมในครัวเรือน เช่น การทอผ้า การจักสาน ซึ่งล้วนมีความจำเป็นต่อการดำรงชีพ สำหรับการทอผ้านั้นแสดงออกถึงค่านิยมอย่างหนึ่งของสังคม หากสตรีใดสามารถทอผ้า ซึ่งหมายรวมถึง ขบวนการทั้งหมด ตั้งแต่การเก็บฝ้าย การเลี้ยงไหม การปั่น เป็นเส้นไหม เส้นฝ้าย การทอเป็น ผืนผ้า ตลอดถึงการตัดเย็บ สตรีที่มีความสามารถดังกล่าวย่อมควรค่าสำหรับชายที่จะลู่ออกเป็นภรรยา คำสอนของขุนบรมดังกล่าวสะท้อนให้เห็นค่านิยมของสังคมอีสานโบราณได้เป็นอย่างดี

1.1.5 ตำแหน่งกษัตริย์มีการสืบสันตติวงศ์

เราอาจสรุปแนวคิดจากเรื่องขุนบรมได้ว่า มีการสืบสันตติวงศ์จากกษัตริย์ไปยังโอรส เป็นแบบการสืบสายโลหิตที่พบได้ในประเทศต่าง ๆ ในสมัยโบราณ และเป็นประเพณีสืบมาจนถึง ปัจจุบัน ในวรรณกรรมเรื่องขุนบรม ความเป็นรัชทายาทนั้นโดยปกติแล้วขึ้นกับฝ่ายบิดาโดยไม่คำนึง ถึงศักดิ์ของฝ่ายมารดา แต่ถ้าในกรณีที่ผู้สืบสันตติวงศ์ขาดลงก็คำนึงถึงฝ่ายมารดา ขุนบรมมีโอรส 7 องค์ เนื้อความไม่มีเอ่ยถึงการแต่งตั้งผู้ที่จะขึ้นครองราชย์แทน แต่มีการส่งโอรสทั้งเจ็ดองค์ไปครอง เมืองต่าง ๆ ในกรณีนี้ถือได้ว่า โอรสขึ้นครองราชย์เป็นกษัตริย์ทุกองค์ การส่งโอรสไปครองบ้านเมือง

เป็นกษัตริย์ในที่ต่าง ๆ นั้น แม้จะเป็นการกระจายอำนาจออกจากศูนย์กลาง แต่ในครั้งราชาภิเษกนั้น ได้มีการแบ่งปันสิ่งของและของมงคลสำหรับกษัตริย์แก่โอรสทั้ง เจ็ดองค์เท่าเทียมกัน ในคำสอนและคำสั่งก็เน้นถึงบทบาทและฐานะของความเป็นพี่น้องแบบไทย โดยไม่คำนึงถึงฐานะของแม่ให้พี่ทำตนเป็นที่ให้สมศักดิ์ของพี่ น้องก็ควรเคารพที่ ครองเมืองต่าง ๆ ให้ส่งสัมพันธไมตรีกัน เสมอช่วยเหลือเกื้อกูลกันไม่เบียดเบียนข่มเหงกัน สมบัติที่เป็นของพี่ สมบัติน้อง เป็นของน้อง ไม่แย่งชิงรบราฆ่าฟันกัน ให้ทุกคนรักษาสืบทอดราชสมบัติไปสู่ลูก และไปสู่หลาน อันหมายถึงการสืบสันตติวงศ์ตั้งมีความตอนหนึ่งกล่าวว่า

ลูกให้ สืบลูกไว้

เมื่อ เช่นหลาน หลาน

ลำดับ เถิง

สอดกาย เมื่อหน้า

(35.2)^c

1.1.6 รัฐประศาสนโยบายของ "ขุนบรม"

สุวคนธ์ จงตระกูล¹ ได้สรุปลักษณะของกษัตริย์ในวรรณคดีไทย ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับรัฐประศาสนโยบายไว้ดังนี้

1. พยายามแสวงหาผู้มีวิชาความรู้ไว้รับราชการ
2. รู้จักประทานรางวัลแก่ข้าราชการ
3. มีความชำนาญในการใช้อาวุธ เชี่ยวชาญในยุทธศาสตร์ รู้กลอุบายต่าง ๆ เป็นอย่างดี
4. ไม่ประมาท ต้องบำรุงท้องพระคลังให้สมบูรณ์อยู่เสมอ
5. บำรุงกองทัพให้เข้มแข็งเสมอ
6. รักษาวาจาสัตย์
7. ต้องรู้นิติศาสตร์ ธรรมศาสตร์ และศาสตร์ต่าง ๆ อย่างแตกฉาน

เมื่อพิจารณาบทบาทหน้าที่ของขุนบรมในส่วนที่เป็นรัฐประศาสนโยบายพบว่า เป็นไปตามแนวของกษัตริย์ในอุดมคติดังกล่าวแล้ว

¹สุวคนธ์ จงตระกูล "กษัตริย์ในวรรณคดีไทย" (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2513) หน้า 14.

ในด้านการแสวงหาผู้มีวิชาความรู้ไว้รับราชการนั้น ในวรรณกรรม เรื่องขุนบรมมี เนื้อหาที่เกี่ยวกับการแต่งตั้งอำมาตย์มนตรีอยู่หลายครั้ง ครั้งที่ 1 แถนฟ้าคืนได้แต่งตั้งอำมาตย์มนตรีรับตำแหน่งหน้าที่ต่าง ๆ ครั้งที่ 2 เมื่อครั้งสถาปนาอาณาจักรมีการปกครองแบบ อาชญาสี¹ ครั้งที่ 3 ขุนบรมแต่งตั้งอำมาตย์มนตรีเสนาต่าง ๆ ให้แก่โอรสทั้งเจ็ด เมื่อคราวจะแยกย้ายกันไปสร้างบ้านเมือง ในการแต่งตั้งอำมาตย์มนตรีแต่ละครั้งนั้นจะเลือกผู้ที่มีความรู้ความสามารถเหมาะสมกับตำแหน่งนั้น ๆ โดยแท้จริง เพราะอำมาตย์มนตรีเหล่านั้น เป็นข้าราชการที่จะต้องปฏิบัติงานในหน้าที่ต่าง ๆ แทนกษัตริย์ หรือเป็นผู้ช่วยกษัตริย์ เพื่อภารกิจของกษัตริย์สำเร็จลุล่วงตามจุดประสงค์ การจัดสรรบุคคลให้ดำรงตำแหน่งต่าง ๆ จึงถือว่าสำคัญ ดังตัวอย่างตอนหนึ่งที่กล่าวถึงการแต่งตั้งอำมาตย์มนตรีว่า

ฝูงแก่กล้า	ลือ เพศมณฑล	
ให้ถือ พลคน เด็ก	ป่า รือ ภายหน้า	
ฝูงหนุ่ม เชื้อ	ผู้ ฮิต คลอง เมือง	
ให้ เขา มา เอา การ	แต่ง คน ต่าง เจ้า	(24.1)

การนำผู้มีความรู้ความสามารถมารับราชการนั้น เป็นรัฐประศาสนโยบายสำคัญยิ่งของกษัตริย์ ถึงแม้จะไม่สามารถนำผู้มีวิชาความรู้มารับราชการได้หมดทุกคน ก็ยังให้ความเคารพต่อผู้มีความรู้มีธรรมะ โดยไม่ให้ดูถูกดูหมิ่น ถ้าเป็นไปได้ควรจะปรึกษากับผู้มีความรู้เหล่านั้น ดังความว่า

“ยา ได้ ดี ผู้ ฮู้ โส พาบ คลอง ธรรม”

สำหรับผู้หญิงที่มีปัญญา มีศรีสง่า ก็ควรนำเข้ามารับใช้ใกล้ชิดคน เหนือ ไว้ปรึกษาหารือในกิจต่าง ๆ ดังความว่า

อันหนึ่ง ให้ เลือก ไว้	ฝูง หมู มี พญา
กัลยา มี ศรี	ให้ นาง นำ ไว้

¹ ดูรายละเอียดในขุนบรมฉบับร้อยกรอง ลานที่ 23.1

ทั้งเล่า	ใจแผ่กว้าง	สร้างแห่งคลองศีล	
	มีใจบุญ	เคียมคมแควนฐ์	
	ควรแต่งไว้	เป็นแม่สาวสนม	
	จักกระทำการใด	อ้อยิน เขา เจ้า	(30.2)

เรื่องการประทานรางวัลให้แก่ข้าราชการขุนนาง วรรณกรรมเรื่องขุนบรมไม่ได้กล่าวชัดเจน แต่จากเนื้อความหลาย ๆ ตอนแสดงให้เห็นไปได้ว่า การประทานรางวัลแก่ข้าราชการเป็นกิจของกษัตริย์เช่น กล่าวถึงในเนื้อความตอนจัดแบ่งราชทรัพย์ออกเป็น 7 ส่วน มีส่วนหนึ่งสำหรับอำมาตย์มนตรีและเสนา นอกจากนี้ยังมีเนื้อความกล่าวว่า กษัตริย์ยังมีเมตตา รักข้าทาสบริวาร ให้ประทานเสื้อผ้าแพรพรรณให้กับเขา ดังเช่น

อันหนึ่ง	ข้อยช่วงใช้	หัตถบาศัวัระบัตติ	
ให้ค่อย	ปราณีผาย	โผด เขาฝูงนั้น	
เขาท้อ	อาศัยย่อน	สมภารทุกสิ่ง	
	สิ้นผ้า เสื้อ	เขาใส่ให้ทาน	(30.2)

ที่เกี่ยวกับคุณสมบัติส่วนพระองค์ของกษัตริย์ว่าต้องเป็นผู้รู้ศาสตร์ต่าง ๆ อย่างแตกฉานก็ปรากฏว่า ขุนบรม เป็นเทพบุตรผู้รอบรู้ทั้งคดีโลกคดียุทธธรรม จึงได้รับเลือกจากที่ประชุมแกนกลางให้ลงมาเป็นกษัตริย์ปกครองมนุษยโลก

เรื่องความไม่ประมาท การบำรุงกองทัพ และความชำนาญในการศึก ชำนาญในอาวุธต่าง ๆ นั้น วรรณกรรมเรื่องขุนบรมไม่กล่าวถึงเลย ทั้งนี้เพราะวรรณกรรมเรื่องขุนบรมเป็นวรรณกรรมที่อิงหลักธรรมของพุทธศาสนา พุทธศาสนาเน้นความสงบ ปฏิเสธการศึกษาสงคราม "ขุนบรม" จึงไม่มีกล่าวถึงเรื่องนี้

เรื่องของท้องพระคลัง วรรณกรรมเรื่องขุนบรมมีการกล่าวถึงการจัดการทรัพย์สินพระมหากษัตริย์ออกเป็น 7 ส่วน ซึ่งสะท้อนให้เห็นสภาพสังคมและเศรษฐกิจของสังคม แม้จะไม่เอ่ยถึงการได้มาซึ่ง "พระคลัง" ของขุนบรม แต่การจัดการเกี่ยวกับทรัพย์สินเป็นข้อบ่งชี้ให้เห็นว่าขุนบรมใช้สิทธิและอำนาจเยี่ยงกษัตริย์ของรัฐในสมัยกลางโดยทั่ว ๆ ไป การจัดการทรัพย์สินส่วนของพระมหากษัตริย์กล่าวว่า แบ่งไว้ 7 ส่วน คือ ส่วนที่ 1 เก็บไว้เพื่อมีภัยเกิดภายหลัง ส่วนที่ 2

สำหรับบริโศค ส่วนที่ 3 สำหรับสาวสนมและข้าทาสรับใช้ ส่วนที่ 4 ทำบุญให้ทานพระสงฆ์ ฤาษี ส่วนที่ 5 สำหรับอำมาตย์มนตรีและเสนา ส่วนที่ 6 สำหรับรับแขกหรือทูตต่างเมือง ส่วนที่ 7 ไว้บริจาคนทุกขียาก เชื้อใจ หรือขอทาน

จากการจัดการเกี่ยวกับทรัพย์สินดังกล่าว ยังชี้ให้เห็นรัฐประศาสนนโยบายอีกข้อ นั่นคือ การค้าจนพุทธศาสนา เกื้อกูลนักบวชและผู้ประพฤติธรรม ซึ่งถือว่าเป็นตัวแทนของศาสนาและอาจเป็นผู้นำชุมชน ดังนั้น การค้าจนตัวแทนของศาสนา หรือ เกื้อกูลพุทธศาสนาทางด้านวัตถุ จึงเป็นวิธีการปกครองวิธีหนึ่งที่มุ่งหวังความสงบ เรียบร้อยในสังคม

ในส่วนของที่เกี่ยวกับกุศโลบายทางการเมือง วรรณกรรมเรื่องขุนบรมเน้นเรื่องสัมพันธไมตรี ในกรณีของโอรสหลายองค์แยกย้ายไปครองเมืองต่าง ๆ ขุนบรมได้สั่งสอนให้สำนึกในเรื่องความเป็นเมืองพี่เมืองน้อง ฟังหาอาศัยซึ่งกันและกันไม่ข่ม เหว่งรังแกกัน กล่าวคือ ให้ยึดมั่นในเรื่องสัมพันธไมตรีโดยอาศัยสายใยแห่งสายโลหิตและยึดบารมีของขุนบรม อำนาจบารมีของขุนบรมในฐานะของพ่อมาในรูปคำสั่ง คำสอน และหากไม่ปฏิบัติตามจึงมีคำแข่งไว้ต่าง ๆ นานา

แนวความคิดในเรื่องความเป็นพี่น้อง ผูกไมตรีไม่รบราฆ่าฟันกัน เป็นความคิดธรรมดาของไทยที่มีมานานแล้ว แต่เมื่อศาสนาพุทธเข้ามา ศาสนาพุทธซึ่งมีแนวคิดปฏิเสธสงคราม จึงเน้นความคิดนี้ให้หนักแน่นขึ้น

1.2 บทบาทหน้าที่ของขุนนางหรือมูลนาย

ขุนนางเป็นผู้รับสนองราชโองการ หรืออาจกล่าวได้ว่า ขุนนางหรือมูลนายเป็นผู้ช่วยกษัตริย์ในกิจการงานต่าง ๆ ทั้งส่วนพระองค์พระมหากษัตริย์และส่วนที่เกี่ยวกับการปกครอง ดังนั้น ขุนนางที่ดีจึงควรอยู่ใกล้ชิดกษัตริย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เวลาว่าราชการงานเมือง เพื่อที่จะปฏิบัติตามราชโองการได้สะดวกรวดเร็ว ต้องพระประสงค์ของกษัตริย์ ดังความว่า

เพื่อให้	อาสาเจ้า	ราชาภูวนาถ	
บ่ให้	เคืองบาทพิน	จอมเจ้าพระยอดเมือง	(22.2)

วรรณกรรมเรื่องขุนบรม ไม่มีกล่าวถึงบทบาทของขุนนางเด่นชัด กล่าวแต่เพียงว่า ขุนนางควรเฝ้าบำเรอใกล้ที่ประทับ ดังความว่า

ควร เป็นช้อย
ให้อยู่ใกล้

ทาสหัตถบาท
ดิน เจ้าบ่าวเรือ

จากข้อความข้างต้น เน้นหน้าที่รับสนองราชโองการ เมื่อตีความตามตัวอักษรแล้วจะเห็นว่า การรอคอยรับใช้ใกล้ชิด จะต้องอยู่ห่างเพียงภายในช่วงแขนหนึ่ง เท่านั้น การอยู่ใกล้กษัตริย์ควรเผื่ออยู่ในระดับพระบาทของกษัตริย์และ "ทุกคำซ้ำ เผ้าบาทบัวศรี" (23.2) ไม่นั่งหรือกระทำตนดีเสมอ กษัตริย์ เป็นขุนนางนั้น นอกจากจะคอยรับราชโองการโดยทันทีทันใดแล้ว ยังต้องทำหน้าที่ดูแลปกป้องภัยอันตรายต่าง ๆ ดังนั้นการแต่งตั้งขุนนางจึงย้ำถึงความซื่อสัตย์สุจริต จนถึงชาติตระกูลหนึ่งขุนนางเป็นข้าบาทที่รวมทุกข์ร่วมสุขสามารถถวายชีวิตเป็นราชพลี เมื่อใดที่กษัตริย์และราชวงศ์ประสบความสำเร็จ มีความสุข ขุนนางก็ต้องพลอยยินดีด้วย ดังความว่า

"มีใจชม ชื่นบานคอยเจ้า" (32.2)

การพิจารณาแต่งตั้งขุนนางนั้น นอกจากพิจารณาความสามารถของบุคคลแล้ว ยังต้องพิจารณาถึงวงศ์ตระกูล เป็นต้นว่า ตระกูลใดมีพ่อหรือปู่เคยรับราชการตำแหน่งขุนวัง ลูกหรือหลานในตระกูลนั้นควรจะได้รับการแต่งตั้งให้รับผิดชอบข่างานลักษณะเดียวกับบรรพบุรุษ เพราะเชื่อว่าความรู้ความสามารถ ความดี ความซื่อสัตย์จะต้องถูกถ่ายทอดมายังลูกหลาน ดังข้อความว่า

ฝูงหมู่เชื้อ
ให้เขามาเอาการ

ผู้ยึดคลอง เมือง
แต่งคนต่าง เจ้า

(23.1)

ขุนนาง หรือมูลนาย ต่างก็มีบทบาทหน้าที่เฉพาะตนตามตำแหน่งที่ตนดำรงอยู่ มีข้อความตอนหนึ่งกล่าวถึงบทบาทหน้าที่ของขุนนางว่า

ขุนศรีธรรมราชให้	เป็นมิ่งแสน เมือง
อักษานคน เคิก	ไพร่ไทยทั้งข้า
ขุนแสนให้	เป็นหมื่นหลวงกลาง
อักษาฝูง	แขกคนมา เผ้า
ขุนไทให้แต่งตั้ง	ถือไพร่แห่งนั้นขวา
ขุนพี่ถือพลแพน	แห่แหนกายซ้าย
ขุนบาน ผู้สลาดผู้	ราชศาสตร์หิมคลอง

ให้อยู่ในราชวัง	ตัดแต่งคำควรแล้ว	
ขุนอุ้น ให้แต่งตั้ง	ราชวัตรอยู่ภายหลัง	
ตัดแต่ง คลองคำผิด	ไพร่ไทยขุนข้า	(23.1)

ข้อความข้างต้นเป็นการแต่งตั้งขุนนาง โดยขุนบรมซึ่งมีรายละเอียดว่า แต่งตั้งให้ขุนศรีธรรมราชดำรงตำแหน่ง แสนเมือง หรือเมืองแสน เทียบได้กับสมุททลาโหม มีอำนาจหน้าที่เกี่ยวกับราชการฝ่ายทหาร¹ นอกจากนั้นก็มีการแต่งตั้งตำแหน่งอื่น ๆ มีรายละเอียดกล่าวไว้หลายตำแหน่ง เช่น ขุนแสนให้ดำรงตำแหน่งหมื่นหลวงกลาง มีหน้าที่รับแขกหรือชุดต่างเมือง ขุนไทดำรงตำแหน่ง ขวาเมือง ทำหน้าที่ช่วยแสนเมืองฝ่ายขวา ขุนที เป็นผู้ช่วยแสนเมืองฝ่ายซ้าย ขุนบาน² ควบคุมภารกิจภายในราชวัง และขุนอุ้น ผู้มีหน้าที่คัดลอกข้อความ ขุนนางที่ได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งต่าง ๆ จะปฏิบัติราชการตามบทบาทหน้าที่ของตำแหน่งนั้น ๆ ตามราชโองการ ซึ่งถือเป็นราชประเพณีอย่างหนึ่ง

1.3 บทบาทหน้าที่ของไพร่บ้านไทย เมือง

สภาพสังคมที่ปรากฏในวรรณกรรม เรื่องขุนบรม เห็นได้ชัดว่า เป็นสังคมเกษตรกรรม ระบบเศรษฐกิจแบบ เบ็ดเสร็จ กล่าวคือ มีการผลิตเพื่อการบริโภคภายในครัวเรือน นอกจากการเกษตรกรรมแล้ว รายละเอียดของเนื้อความยังแสดงให้เห็นว่า มีงานหัตถกรรมเพื่อยังชีพภายในครอบครัวด้วย แรงงานที่ใช้ในการผลิต เป็นแรงงานคนและแรงงานสัตว์ ผู้คนมีชีวิตความเป็นอยู่อย่างง่าย ๆ เช่นสังคมชนบททั่วไป พฤติกรรมสังคมจึงมีลักษณะ เรียบง่ายมุ่งเน้นความสงบตามแนวธรรมะของศาสนาพุทธ บทบาทของไพร่บ้านไทย เมืองอยู่ภายในขอบข่ายของการสนองนโยบายฝ่ายปกครองและสนองความต้องการของตนเอง กล่าวคือ บทบาทหน้าที่เกี่ยวกับปัจจัยสี่เพื่อดำรงอยู่ด้านสรีระ บทบาทหน้าที่ที่เกี่ยวเนื่องด้านจิตใจตลอดถึงความคิดความเชื่อ และบทบาทหน้าที่เพื่อการดำรง

¹ เก็บความจาก จารุบุตร เรื่องสุวรรณ "ชนบทรรม เนียมประเพณีการปกครองของชาวอีสานสมัยเก่า" เรื่องเดียวกัน หน้า 123.

² ขุนบาน เข้าใจว่า หมายถึง กรมพระนครบาลเทียบได้กับตำแหน่ง เมืองจันทน์ ซึ่งมีอำนาจหน้าที่เกี่ยวกับราชการฝ่ายพลเรือน

รักษาสังคม บทบาทหน้าที่ของไพร่บ้านไทย เมืองในฐานะสมาชิกส่วนใหญ่ของสังคมมีรายละเอียด ดังนี้

1. งานอาชีพ

งานอาชีพ ถือเป็นบทบาทหน้าที่เพื่อการดำรงชีวิตอยู่ และมีการตอบสนองความต้องการของคนตามสมควร งานอาชีพในสังคมสมัยโบราณส่วนใหญ่ เป็น การทำนา ทำสวน ปลูกพืชผักสวนครัวและเลี้ยงสัตว์ สังคมในวรรณกรรม เรื่องขุนบรม เข้าใจว่างานอาชีพของไพร่บ้านไทยเมือง คือ การเกษตรกรรม เพราะเมื่อแกนฟ้าคั้นราชาภิเษก ขุนบรม เป็นกษัตริย์ปกครองโลกมนุษย์นั้น ได้ประทานเครื่องอุปโภคต่าง ๆ เช่น ถ้วยชาม หม้อไห ตลอดจนเครื่องมือสำหรับการเกษตรและสัตว์สำหรับใช้งานในนา คือ วัว ควาย ดังมีความตอนหนึ่งกล่าวว่า

แต่นั้น	แกนก็ จำสองเถ่า	แกนโยไปก่อน	
	แม่อย่างามเจ้า	ถือหย่องแบกขวาน	
	เถ่าไลให้แบกพรว	ผูกหม่องจกจา	
	แมนบินบน	แบกเลียมไปพ้อม	
	---	----	
	ท่านจึงไปกระทำการ	ขี่ควายไปพ้อม	
	ทังเล่า อาตติให้	เถ่าบูกลางเชิง	
	มันก็มีใจหาญ	ขี่จัว เขาขั้วาง	(12.2)

จากข้อความดังกล่าวที่กล่าวถึงสิ่งต่าง ๆ ที่แกนฟ้าคั้นประทานให้กับขุนบรมนำลงมายังโลกมนุษย์ ทำให้เข้าใจว่าโลกมนุษย์มีการเลี้ยงชีพด้วยการเกษตรกรรม โดยมีแรงงานสัตว์ช่วยผ่อนแรงมนุษย์ ดังนั้น วัว ควาย จึงถูกส่งลงมาจากสวรรค์ เป็นสัตว์เศรษฐกิจที่จำเป็นต่องานอาชีพของมนุษย์

วรรณกรรมเรื่องขุนบรม ลานที่ 13.2 กล่าวถึงขุนบรมและบริวารลงมายังโลกมนุษย์ บริเวณที่แกนชี้ให้คือ "ท่งน้อยอ้อยหนู"¹ คำว่า "ท่ง" คือ "ทุง" เป็นที่ราบสำหรับการเพาะปลูก

¹นิทานเรื่องขุนบรม ฉบับอื่น ๆ ใช้คำว่า นาน้อยอ้อยหนู คำว่า นา บอกชัดว่าเป็นที่ราบสำหรับการเกษตรกรรม คำว่า "อ้อยหนู" นั้น อาจหมายถึง อ้อยลำเล็ก ๆ ก็เป็นได้

และเลี้ยงสัตว์ คำว่า ท่งน้อยอ้อยหนู เข้าใจว่าผู้ประพันธ์วรรณกรรม เรื่องขุนบรม หรืออาจเป็นผู้เล่าเรื่องขุนบรมยุคใดยุคหนึ่ง แสดงความเป็นเจ้าบทเจ้ากลอนอัน เป็นลักษณะของคนไทย ผู้ถ้อยคำให้คล้องจองกัน "ท่งน้อย" จึงตามด้วยคำว่า "อ้อยหนู" ดังกล่าว

จากเนื้อเรื่องตอนน้ำเต้ามุ้ง คนสัตว์สิ่งของออกจากน้ำเต้ามุ้ง จำนวนประชากรเพิ่มขึ้นมาก เข้าใจว่าผู้คนรุ่นที่ออกจากน้ำเต้ามุ้งทำงานอาชีพเช่นเดียวกับกลุ่มชนเดิม เพราะมีข้อความกล่าวว่า ขุนบรมได้สั่งสอนคนที่ออกจากน้ำเต้ามุ้งว่า

"ให้สืบสร้าง เฮ็ดไธ่นากิน"

นอกจากนั้นแล้วยังพบว่า สัตว์และพืชต่างที่ออกจากน้ำเต้ามุ้ง เป็นสัตว์ที่เกษตรกรเลี้ยงไว้ใช้งานและเลี้ยงไว้เพื่อบริโภค สัตว์เหล่านั้นมี

--แม่	หมูหมา เบ็ดไก่	
ทังข้างม้า	แมวพร้อมท่านหงส์	(18.2)

---	----	
จัวควายไหล	หลิ่งลงปานน้ำ	
หัตถิข้าง	พังพลายไหลออก	(19.1)

สำหรับพืช ก็เป็นพืชที่ปลูกเพื่อการบริโภค ตัวอย่างเช่น

"ศาลดาวพร้อม	เทียมหอม ผักบัว	
กล้วยและอ้อย	หมาก เขื่อพร้อม ออกมา	(18.2)

เห็นได้ว่า ส่วนใหญ่เป็นพืชที่ใช้บริโภคภายในครัวเรือน และเป็นพืชผักสวนครัวที่มีในปัจจุบัน

ลักษณะของสัตว์และพืชดังกล่าว ชี้ให้เห็นถึงงานอาชีพของไพร่บ้านไทย เมืองในสังคมวรรณกรรม เรื่องขุนบรม คือ การทำไร่ ทำนา ปลูกพืช ผักสวนครัว และการเลี้ยงสัตว์ ลักษณะเดียวกับงานอาชีพของเกษตรกรของคนเผ่าไทย-ลาว ในชนบทปัจจุบัน อาจจะแตกต่างกันที่ชนิดของพืชในปัจจุบันหลากหลายกว่าที่ปรากฏในวรรณกรรมขุนบรม นอกจากการทำไร่ ทำนา ปลูกพืช ผักแล้วยังพบว่า วรรณกรรมเรื่องขุนบรม มีการค้าขาย แลกเปลี่ยนสินค้ากันแพร่หลายพอสมควร

ความปรากฏตอนขุนบรมสั่งสอนโอรสและกล่าวคำแข่งไว้หากไม่ปฏิบัติตามคำสั่งสอนว่า

แมนว่า มีของคำ	เต็มชะ เกาขึ้นศอก ก็ดี	
ให้มัน ตกคำล้อย	เสียซ้ำซ้ำวาย	(36.2)

ส่วนงานหัตถกรรม ภายในครัว เรือนนั้น เข้าใจว่า มีทั้งงานทอผ้าของฝ่ายหญิงและงานจักสานของฝ่ายชายด้วย เพราะเครื่องอุปโภคภายในครัว เรือน และ เครื่องมือบางอย่าง เช่น เครื่องมือจับส้วน้ำมักจะเป็น เครื่องจักสาน แต่ความปรากฏในวรรณกรรม เรื่องขุนบรม เพียงการทอผ้าอย่างเดียว และให้ความสำคัญกับการทอผ้าพอสมควร เพราะกษัตริย์คือขุนบรม สอนให้ผู้คน ที่ออกจากน้ำเต้ามุ่งรู้จักการทอผ้า ดังความว่า

"ขุนแปลง เป็น	แผ่นแพรผืนผ้า"	(21.2)
---------------	----------------	--------

และขุนบรมสอนลูกสะใภ้ ว่า

"ยาได้คร้าน	ตำหูกทอไหม"	(30.1)
-------------	-------------	--------

การทอผ้า เป็นงานหัตถกรรม เพื่อนำไป เป็น เครื่องนุ่งห่มอัน เป็นหนึ่งในปัจจัยสี่ของการดำรงชีวิต การทอผ้ามีกระบวนการ ผู้ที่มีความสามารถทอผ้า หมายถึงผู้ที่สามารถทุกกระบวนการ ตั้งแต่การปลูกฝ้าย หรือปลูกหม่อน เลี้ยงไหม จนกระทั่งถึงการทอเป็นผืนผ้า ตัด เย็บ เสื้อผ้า เครื่องใช้ต่าง ๆ

2. ขยายเผ่าพันธุ์เพิ่มประชากร เสริมสร้างสังคมและดำรงรักษาวัฒนธรรม

เมื่อผู้คนรวมกันอยู่จำนวนมากจึงจำเป็นต้องมีกฎระเบียบ เพื่อควบคุมพฤติกรรมของบุคคลในสังคม ดังกล่าวมาแล้วในบทที่ 2 และบทที่ 3 ว่า ตำนานส่วนใหญ่จะแทรกคำสอนศีลธรรม วรรณกรรม เรื่องขุนบรมมีลักษณะ เป็นตำนานฝ่าย เมืองกล่าวถึงกำเนิดกษัตริย์ กำเนิดสังคม ดังนั้น วรรณกรรม เรื่องขุนบรมจึงปรากฏว่า กฎระเบียบของสังคมอิงหลักธรรมของศาสนาพุทธและย่ำว่า เป็นหน้าที่หลักของไพร่บ้านไทย เมืองที่ต้องยึดถือปฏิบัติ

ในสังคมโบราณ จำนวนประชากรมีน้อย นโยบายสงครามของกษัตริย์หรือผู้ปกครอง นอกจากเพื่อขยายเขตแดนแล้ว ยังเป็นการแย่งชิงประชาชนด้วย ดังปรากฏการถวาคัดอ่อนครัวเรือน

อยู่เสมอ ในประวัติศาสตร์ไทยและประเทศไทยใกล้เคียง และมีสำนวนว่า “เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง” สังคมในวรรณกรรมเรื่องขุนบรมเป็นสังคมที่เริ่มก่อตัว ดังนั้นจึงปรากฏนโยบายการเพิ่มประชากร และพบว่า กษัตริย์ได้จัดระบบครอบครัวและชุมชน ดังความตอนหนึ่งกล่าวว่า

ปูนแปลงให้	หญิงชายสมคู่	
มีลูก เต้า	เต็ม หย้าอยู่เสถียร	(21.2)

ในด้านการแต่งงานนั้น กษัตริย์ทรงย้ำหลักการในการแต่งงานภายในเผ่าพันธุ์เดียวกัน เข้าใจว่า เพื่อเป็นการคงไว้ซึ่งเชื้อชาติและเผ่าพันธุ์

เมื่อสังคมขยายตัว ระบบเครือญาติวงศ์ตระกูลขยายตัวกว้างขวางขึ้น สังคมจึงร่วมกันสร้างสมวัฒนธรรม เพื่อเป็นแนวพฤติกรรมเดียวกัน เป็นเอกลักษณ์ของสังคม และสังคมก็มีหน้าที่หลักในการร่วมกันดำรงรักษาวัฒนธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งวัฒนธรรมทางจิตใจ ตัวอย่างเช่น คติธรรม เรื่องการเคารพ ยำเกรงและแสดงกตเวทิตาต่อผู้ใหญ่และผู้มีบุญคุณอื่น ๆ ดังมีคำกล่าวที่ว่า

ให้อุปฐาก เลี้ยง	พ่อแม่ ลุงตา
ยำเยงฝูง	หมุ่นายลัวม้า

และ เมื่อตายแล้วก็ต้องจัดพิธีศพ เก็บกระดูก อุทิศบุญกุศล ส่งข้าวน้ำให้ผีบรรพบุรุษ ซึ่งเป็นธรรมเนียมประเพณีถึงปัจจุบัน

ทั้งเล่า เก็บตุกไว้	ล้างส่วยสีตี	
เล่าให้ แผลงเป็นศาลา	ก่อกวมมุงไว้ ¹	
ให้เขา ไปส่งเข้า	ยาได้ขาดจักวัน	
ครันบ มีคนไป	ให้แต่งพาหงายไว้	
จึงเฮียกเอ็น	พ่อแม่มากิน	(21.1)

¹ปัจจุบัน ในภาคอีสาน มีการก่อเจดีย์ขนาดเล็ก เก็บกระดูกบรรพบุรุษ หรือกระดูกของพ่อแม่ ญาติผู้ใหญ่ เรียกสิ่งก่อสร้างนั้นว่า ธาดู ซึ่งคงย่อมาจากคำว่า ธาตุเจดีย์

นอกจากการส่งข่าวน้ำฝิบรพบุรุษแล้ว ยังปรากฏมีการส่งข่าวน้ำฝิฟ้าฝิแณ เพราะมีความเชื่อว่าแณเป็นผู้ดูแล เกื้อหนุนให้มิ่งมีสิสุก ดังนั้นจึงมีการเซ่นหรือพลีแณ โดยมีคติว่า "มีมากให้ เซ่นสรวงอย่าง เต็มที่"

กินชิน ให้สังชิน	คอนใหญ่ทอขา	
สุกินปลา	ให้สังปลา พอฮ้อย	
เวนวางให้	พลีฝิแณ เขต	
แณจิง คุมขุนให้	สุเจ้ามั่งมี	(22.1-22.2)

การดำรงรักษาวัฒนธรรมไม่เพียงแต่คคิธรรมที่กล่าวมาเท่านั้น ประเพณีต่าง ๆ ขุนบรมสั่งสอนให้ดำรงรักษาไว้ตัวอย่างเช่น

อันหนึ่ง เกิงยามหลั้น	มโทสพขมขึ้น กิติ	
เดินไพร่น้อย	เข้าได้ขึ้นขม	(31.2)

นอกจากการสร้างสมวัฒนธรรม คำรงรักษาวัฒนธรรม เนื้อความบางตอนแสดงให้เห็นถึงแนวความเชื่อที่ฝังยึดถือปฏิบัติ เป็นคติชนที่ควรดำรงรักษา เช่น ข้อห้ามต่าง ๆ หรือที่เรียกว่า "ชะล่า" โดยสอนว่า ถ้าปฏิบัติได้จะมีสง่าราศี ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ ทำนาทำสวนก็ได้ผลดี หมายถึงชีวิตเจริญรุ่งเรืองขึ้น ตัวอย่างข้อห้าม หรือ ชะล่า (คะล่า)

พันบาดพร้าว	ยาคอนพันหลัว	
ยาถือขวาน	ใหญ่ไปพันไม้	
ยาได้ ตักไต้่งน้ำ	คำสากเสียงตั้ง	
นางญิงยา	ฮอนฮำเอาเขา	
ไฟผู้ คะล่าตีได้	เป็นตี เกิงขนาด	
พยาธิตับได้	คำไขก็บมี หั้นแล้ว	
แม่นว่า ทำการสร้าง	นาสวนเฮ็ดโฮ	
พิชโกช เป็นหมากไม้	เหลือล้นอ เนกนอง	(22.2)

3. บทบาทหน้าที่ของความเป็นพลเมือง

ในสังคมปัจจุบันพลเมืองของรัฐมีหน้าที่ต้องเคารพกฎหมายและเสียภาษีอากร เป็นต้น ส่วนสังคมที่ปรากฏในวรรณกรรมไม่ปรากฏความเรื่องภาษี และในเรื่องของกฎหมายนั้น กฎระเบียบของสังคมที่ขุนบรมสั่งสอนนั้น เทียบได้กับกฎหมายของรัฐในปัจจุบัน ฉะนั้นประชาชนที่เป็นพลเมืองของขุนบรมจึงมีหน้าที่โดยตรงที่ต้องปฏิบัติตามกฎของสังคม แม้ว่าจะไม่มีบทลงโทษไว้เวลาฝ่าฝืน แต่เข้าใจว่า มีการลงโทษอย่างนอกรีก็เป็นโทษทางใจที่ผู้ทำผิดไม่กล้าที่จะกระทำผิดซ้ำอีก

ความจงรักภักดีต่อกษัตริย์ถือ เป็นหน้าที่หนึ่งของประชาชน ในสมัยโบราณ มีความเชื่อที่สั่งสมกันมาว่า กษัตริย์เป็นเจ้าของผืนแผ่นดินที่ทำมาหากิน จึงมีคำเรียกกษัตริย์ว่า "พระเจ้าแผ่นดิน" ดังนั้นกษัตริย์จึงเป็นเสมือนเจ้าชีวิต เจ้าเหนือหัว ผู้มีพระคุณ กษัตริย์เป็นผู้มีบุญमारมีสูง ประชาชนที่ทำมาหากินเลี้ยงชีพบนผืนแผ่นดินของพระองค์ถือว่าเป็นไพร่ที่พึ่งบรมสมภารของพระองค์ และประกอบด้วยกษัตริย์ปฏิบัติพระองค์เหมือนพ่อ เหมือนครู ปกครองไพร่บ้านไทยเมืองโดยธรรม ประชาชนย่อมจะต้องเคารพ เชื่อฟัง และจงรักภักดี เทอดทูนไว้เหนือเกล้าเหนือกระหม่อม ความในวรรณกรรมเรื่องขุนบรมมีแนวคิดเดียวกัน เนื้อความตอนโอรสของขุนบรมแยกย้ายไปสร้างบ้านแปลงเมือง ปรากฏว่า ชาวเมืองมาประชุมถวายพระพรในลักษณะของภวารอาลัยรัก และชื่นชมยินดี ดังความว่า

"ชาวเมืองพร้อม มาถวายเสียงสนั่น" (39.2)

และกษัตริย์ก็ได้ให้ความสำคัญต่อประชาชน ซึ่งปรากฏว่าโอรสของขุนบรมได้เอ่ยลาชาวเมืองก่อน เดินทางไปสร้างบ้านแปลงเมือง

ภายใต้พระบารมีของกษัตริย์ ประชาชนพลเมืองต้องทำมาหากินโดยสุจริต ยึดถือในคำสั่งสอนของกษัตริย์ซึ่งถือเป็นผู้ปกครองสูงสุด ไม่เป็นคนกึ่งกลอกหลอกหลวง ไม่อาสาเจ้าต่างเมือง ไม่เป็นไส้ศึกเยี่ยงวิสสการพราหมณ์

4. บทบาทหน้าที่ของพุทธชน

ไพร่บ้านไทยเมือง ต้องยึดมั่นในพุทธศาสนา ใฝ่สัจธรรม ศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ และโน้มน้าวจิตใจ เข้าสู่ภาวะที่ตั้งงาม หลักธรรมของพุทธศาสนาจึงเคลื่อนเข้ามา เป็นกฎของสังคม ปรัชญาแห่งธรรมมุ่งเน้นความสุขสงบทางใจ ผู้สืบทอดพุทธศาสนาจึงพร่ำสอนประชาชน ให้

ยึดมั่นในพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า การถือศีล ปฏิบัติธรรม เป็นนิจ ตลอดจนการทำบุญให้ทาน ถือเป็นทางเอกแห่งกุศลบุญ และเป็นภาระกิจสำคัญที่พุทธชนจะต้องถือปฏิบัติ เพื่อที่จะบรรลุจุดประสงค์ร่วมของพุทธชนและจุดประสงค์ส่วนตัวของบุคคล นั่นคือ บุญกุศลส่งผลดีในภายหน้าหรือชาติหน้า

แมนว่า	ทำบุญสร้าง	การศีลทานแจก	
	เดินไพร่น้อย	ทานพร้อมชุมชน	
	บุญจึงผายแผ่กว้าง	ทำฮ่อมตมหาพรหม	
ยูท่าง	เอาสมภาร	แก้ตนภายหน้า	(31.2-32.1)

ผู้คนในสมัยก่อน ถูกรบรณสั่งสอนให้เชื่อเรื่องบุญกรรม ใครร่ำรวยมั่งมีเงินทอง หรือมียศฐาบรรดาศักดิ์ เปรียบพร้อมด้วยสุข เป็นเพราะในชาติก่อน เขาทำบุญสร้างกุศลไว้มาก ฉะนั้นพุทธชนจึงมุ่งสร้างกุศล สะสมบุญบารมี อย่างน้อยก็เพื่อมีชีวิตที่ดีกว่านี้ในชาติหน้า¹ หรือถ้าเป็นไปได้ คือการได้ไปเกิดในศาสนาของพระศรีอารีย์²

¹ เสฐียรโกเศศ, เล่าเรื่องในไตรภูมิ. (พระนคร : คลังวิทยา 2515) หน้า 166 กล่าวสนับสนุนแนวคิดนี้ และอธิบายความว่า ใครทำบุญกุศลไว้มากอาจได้เกิดเป็นพระอินทร์ เพราะพระอินทร์ไม่ใช่ตำแหน่งประจำตายตัว หมคนบุญพระอินทร์ก็จุติ ใครมีบุญกุศลมากก็เคลื่อนขึ้นไปแทน

² เรื่องเดียวกัน หน้า 104 - 105. อธิบายว่าในแผ่นดินอุตรกุรุทวีป มีต้นกัลปพฤกษ์ สูง 100 โยชน์ กว้าง 100 โยชน์ โดยรอบปริมณฑลของกัลปพฤกษ์นี้ ต้นไม้ขึ้นบนเมืองสวรรค์ของพระอินทร์ก็มี เมื่อพระศรีอารีย์จะลงมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ก็จะมีต้นไม้แบบนี้ในเมืองมนุษย์ ใครต้องการอะไรไปนี่ก็อยู่ใต้ต้นกัลปพฤกษ์จะได้สมความปรารถนาทุกอย่าง เพราะฉะนั้นบางคนที่ทำบุญจึงไม่มีความปรารถนาหลุดพ้น แต่มุ่งไปเกิดชาติหน้าในศาสนาพระศรีอารีย์

วรรณกรรม เรื่องขุนบรมสะท้อนความรู้สึกนึกคิดของชาวบ้าน จึงไม่ปฏิเสธแนวคิดดังกล่าวของชาวพุทธ และถึงแม้จะไม่ปรากฏ เนื้อความตอนใดระบุชัดเจนว่าพระมหากษัตริย์ทำนุบำรุงพุทธศาสนา แต่ด้วยหลักการของธรรมราชา และคำสั่งสอนที่อิงหลักธรรมของศาสนาพุทธ ทำให้เข้าใจว่ามีการประสานประโยชน์กันระหว่างพุทธจักรกับอาณาจักรพุทธจักรจึงตอบแทนคุณโดยพยายามเอื้อให้ประชามอยู่โดยสงบสุข อันเป็นหน้าที่โดยชอบธรรมของสถาบันศาสนา หลักธรรม และปรัชญาพุทธศาสนาได้ถูกนำมาปรับให้เข้ากับวิถีประชาชนของท้องถิ่น¹ จารีตธรรมเนียมอันได้แก่ ฮีตบ้านคลองเมืองปรับเข้ามาเป็นกฎของสังคม ประชาชนได้รับผลประโยชน์ตอบแทน คืออัมใจในเนื่อนานูญ จากการพึ่งธรรมจากวัด วัดจึง เป็นศูนย์รวมของชุมชนและเป็นศูนย์รวมของวิชาการต่าง ๆ ตลอดจนความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม บาปบุญ ชาตินี้ ชาติหน้า ซึ่งแก่นของเรื่องเหล่านี้คือทางสงบที่มุ่งตรงไปสู่ความหวังใหม่ในโลกหน้าหรือโลกพระศรีอารีย์ เมื่อสังคมสงบ เรียบร้อยย่อม เป็นผลดีต่อฝ่ายปกครอง

การสร้างสรรค์สังคมหาได้อยู่ที่ผู้นำฝ่ายเดียวไม่ หากแต่ขึ้นอยู่กับทุกหมู่เหล่า ทุกฝ่ายต้องร่วมมือกัน ประชาชนทุกคนจำเป็นต้องยึดมั่นในบทบาทของตนอัน เป็นบทบาทที่วางอยู่บนเงื่อนไขธรรมของศาสนาพุทธ

2. บทบาทหน้าที่ของบุคคลในครอบครัว

ครอบครัวขุนบรมประกอบด้วยสามีหนึ่ง ภรรยาสอง³ รายละเอียดของเนื้อเรื่องกล่าวว่า ขุนบรม เป็นผู้มั่งมีอำนาจเหนือบุคคลอื่นในครอบครัวกำหนดชีวิตอนาคตให้กับโอรส จัดหาหญิงที่เหมาะสมอภิเษก เป็น เทวีของโอรส การกิจทุกอย่างภายในครอบครัวขึ้นตรงต่อขุนบรม โอรสหรือ

¹ดูเพิ่มเติมใน ธวัช ปุณโณทก;"คตินิยมในการเขียนวรรณกรรมอีสาน" (เอกสารอัดสำเนา)

²ดูรายละเอียดใน ชลธิรา กลัดอยู่ เรื่องเดียวกัน หน้า 50-60

³ระบบครอบครัวที่มีสามีหนึ่ง ภรรยาหลายคน (Polygamous family) ลุกหลายคนเกิดจากหลายแม่ แต่มีพ่อร่วมกัน ในปัจจุบันมีในสังคมจีนและอิสลาม

ม เหลไม่มีสิทธิ์โต้แย้งหรือแม้แต่แสดงความคิดเห็นการสืบสายโลหิตของโอรสถือเอาฝ่ายพ่อ เป็นสำคัญ ลักษณะเช่นนี้เป็นลักษณะของครอบครัวพ่อเป็นใหญ่¹ ซึ่งพบในสมัยโบราณที่มนุษย์ดำรงชีวิตด้วยการล่าสัตว์และเก็บพืชผลป่าเป็นอาหาร และยังพบในสมัยกลางที่มนุษย์อยู่เป็นหลักแหล่งเลี้ยงชีพด้วยการเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์

สังคมที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนี้ แสดงถึงการตั้งหลักแหล่งถาวรในทำเลที่เหมาะสม มีการเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์เป็นอาชีพ อันเป็นลักษณะของสังคมที่ผู้หญิงเป็นฝ่ายรับภาระหนัก แต่มีสถานภาพต่ำ กล่าวคือ ผู้หญิงต้องตั้งครุภักให้กำเนิดบุตร อบรมเลี้ยงดูบุตร ประดูแต่งอาหารสำหรับสมาชิก เอาใจใส่ดูแลทุกข์สุขสมาชิกครอบครัวรับผิดชอบกิจการในบ้าน และในขณะเดียวกัน งานเพาะปลูกเลี้ยงสัตว์ ผู้หญิงก็เป็นแรงงานหลักคู่กับแรงงานสามี แต่ปรากฏว่า ผู้หญิงมีสถานภาพต่ำ บทบาทของความ เป็นแม่ เป็นภรรยาคือรับคำสั่งจากสามี และปฏิบัติตามกฎระเบียบของวัฒนธรรม หนึ่งความเสียเปรียบด้านชีววิทยา มีส่วนในการจำกัดพฤติกรรมและมีผลต่อรูปแบบวัฒนธรรมของกลุ่มชน วัฒนธรรมไทยมีลักษณะเช่นเดียวกันนี้และ เป็นลักษณะวัฒนธรรมที่แพร่หลาย

ด้วยลักษณะครอบครัวพ่อเป็นใหญ่ พ่อจึงมีบทบาทหน้าที่เหนือบุคคลอื่นในครอบครัว ในวรรณกรรมเรื่องขุนบรม มีข้อความเพียงส่วนน้อยที่กล่าวถึงบทบาทของผู้หญิงในฐานะแม่หรือฐานะภรรยา ทั้ง ๆ ที่ความเป็นจริงนั้นผู้หญิงรับภาระหนักดังเช่นผู้หญิงในสังคมเกษตรกรรมโดยทั่วไป แต่ไม่กล่าวถึงบทบาทหรือไม่ให้ความสำคัญของผู้หญิงนั้น เป็น เพราะผู้หญิงมีสถานภาพไม่เท่าเทียมกับชาย คือ ต่ำกว่าชาย

เสฐียรโกเศศ อธิบายถึงบทบาทและสถานภาพของผู้หญิงในสังคมกสิกรรมว่า เมื่อใดปลูสัตว์ที่เลี้ยงไว้ใช้งาน เกิดอุบัติเหตุต้องตายหรือล้มเจ็บต้องตายไป ไม่มีสัตว์สำรอง ความจำเป็นบังคับต้องให้ภรรยาทำหน้าที่แทนควาย จึงมีคำกล่าวว่าผู้หญิงเป็นควายผู้ชายเป็นคน² แสดงว่าผู้หญิงมีค่าต่ำมาก สังคมที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องขุนบรม มีลักษณะเช่นเดียวกันนี้จึงไม่ปรากฏ

¹ครอบครัวพ่อเป็นใหญ่ (Patriachial family) ถูกเอามาใช้นามสกุลพ่อเป็นระบบครอบครัวที่แพร่หลายในปัจจุบัน พบในแถบ เอเชียและอเมริกา

²เสฐียรโกเศศ, การศึกษาเรื่องประเพณีไทย, (กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน 2524) หน้า 93.

บทบาทของแม่ บทบาทของผู้หญิงจะปรากฏในฐานะภรรยา โดยเน้นในด้านปรนนิบัติสามี

ครอบครัว เป็นสังคมระดับพื้นฐาน บทบาทหน้าที่ของบุคคลในครอบครัวมีความสำคัญยิ่งต่อการดำรงอยู่ของสังคมใหญ่ เมื่อพิจารณารายละเอียดของ เนื้อความวรรณกรรม เรื่องขุนบรม ปรากฏแนวคิดเกี่ยวกับบทบาทของบุคคลในครอบครัวดังนี้

2.1 บทบาทหน้าที่ของพ่อ

บทบาทหน้าที่ของพ่อที่ปรากฏในวรรณกรรมพบว่า มีลักษณะ เช่นเดียวกับบทบาทของพ่อในสังคมโบราณ นั่นคือ เลี้ยงดู อบรม สั่งสอน และปลูกฝังความมั่นคงให้กับชีวิตลูก

พิจารณาบทบาทของแกนฟ้าคั่น โดยตัดประเด็นความคิด เรื่อง เทพ จะเห็นว่าแกนฟ้าคั่นคือพ่อที่ห่วงใยลูก กล่าวคือ เมื่อขุนบรมลงมาปกครองโลกมนุษย์ได้อบรมสั่งสอนในฐานะพ่อสอนลูก ให้พิชณุกรม เนรมิตรประสาทราชมณเฑียรและสิ่งจำเป็นในการดำรงชีวิต สั่งให้ฝูงเทพผู้มีฤทธิ์ดูแลรักษาขุนบรม สั่งสอนขุนบรม ถ่ายทอดลักษณะจริยวัตรของกษัตริย์ ขุนบรมปกครองโลกมนุษย์ได้ ๑ ปี เกิดความเดือดร้อน ได้ส่งสารไปบอกกล่าวต่อแกนฟ้าคั่น แกนฟ้าคั่นได้แสดงลักษณะของ "พ่อ" ที่รักและห่วงใยลูก ดังความตอนหนึ่งกล่าวว่า

"เมื่อนั้น ราชาเจ้า	แกนหลวงฟ้าคั่น
ชมชื่นด้าน	สาม ถ้ำกล่าวกลอน
บัดนี้ ลูกพ่อไปสืบสร้าง	เสวยราชชมพู
ว่าจัก ไปฟันไม้	โยหลวงลำใหญ่ เสีย้น
เกรงทอ ขวานบ่หมั้น	ขวางแพ้ ลูกเอา บ่สู้
บัดนี้ กูจัดอาณัติให้	สูไปตกแต่ง
ให้ลูกแก้ว	กูพุ้นอยู่ดี

หมายความว่า รู้สึกชื่นชมยินดีที่รับทราบข่าวของขุนบรม และได้สั่งให้ผู้สื่อสารไปจัดความเดือดร้อนแทน

สังเกตคำว่า "ลูก" และ "ลูกแก้ว" เป็นคำเรียกลูกที่แสดงถึงความรัก ความห่วงใย

ลูกแก้ว¹ ในความหมายทางพุทธศาสนา หมายความว่า ลูกดี มีค่าเทียบได้กับแก้ว

เมื่อขุนบรมและเทวีทั้งสองให้กำเนิดโอรส ก็มีคำบรรยายว่า

"ฮักยั้ง เพียง

เสมอตั้งคาตน"

ซึ่งหมายความว่า รักตั้งแก้วตา อันเป็นแบบแผนของความรักของพ่อแม่ทุกยุคทุกสมัย

ขุนบรมอบรมสั่งสอนให้โอรสเป็นคนดีตามนัยะ แห่งปรัชญาพุทธศาสนา ในขณะเดียวกัน ก็มุ่งมั่นที่จะปลูกฝังความมั่นคงให้กับชีวิตของลูก จึงปรากฏความว่า ขุนบรมได้เลือกหญิงงามอภิเษก เป็นเทวีของโอรส ชื่อนะบ้าน เมืองให้โอรสไปครอบครองพร้อมกับได้แบ่งทรัพย์สมบัติและของมงคลอื่น ๆ ตลอดถึงสิ่งของที่จำเป็นในการดำรงชีวิตให้กับโอรสทุกองค์

หากพิจารณาประเด็นการแบ่งทรัพย์สมบัติให้กับลูกที่แต่งงานแยกครัว เรือนออกไปดังกล่าวข้างต้นนั้นคือ "การออกเรือน" ซึ่งปรากฏในสังคมไทยทุกยุคทุกสมัย เมื่อครอบครัวมีลูกหลายคน ทรัพย์สมบัติจะยกให้กับลูกหญิงคนสุดท้ายและลูกสุดท้าย เป็นผู้ทำหน้าที่เลี้ยงดูพ่อแม่ เมื่อแก่เฒ่า ส่วนลูกคนอื่น ๆ นั้น เมื่อแต่งงานมีครอบครัว พ่อแม่ก็จะแบ่งทรัพย์สินและที่ดินสำหรับทำกิน โดยให้แยกครัวเรือนไปอยู่ต่างหาก ผู้ออกเรือนจะตัดขาดจากพ่อแม่ทางด้านเศรษฐกิจ แต่จะไม่ได้ขาดความสัมพันธ์ฉันเครือญาติและสายโลหิต กรณีของขุนบรมและโอรสเป็นการออกเรือนในสถานภาพของกษัตริย์ แต่ไม่ปรากฏมีโอรสครอบครองเมืองแทนขุนบรม

ในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ลวจักรราช มีโอรส 3 องค์ โอรสองค์ที่ 2 องค์ แยกย้ายไปครองเมือง ส่วนโอรสองค์สุดท้ายคือ ลาวเกล้าแก้วรับราชสมบัติ ว่าราชการแทนลวจักรราช ราชบิดา และสืบสันตติวงศ์ถึงกษัตริย์ เชียงใหม่ ผู้มีตัวตนจริงในประวัติศาสตร์กรณีดังกล่าวนี้ คล้ายคติการออกเรือนของสังคมไทย

สังคมในวรรณกรรม เรื่องขุนบรมปรากฏบทบาทของพ่อ เช่นเดียวกับ พ่อในชุมชนเกษตร-กรรมทั่วไป นั่นคือ กิจกรรมต่าง ๆ ในการดูแลเลี้ยงดูบุตรมักจะทำอยู่กับแม่ ส่วนกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับ

นอกจากการเชื่อฟัง เคารพ กราบไหว้พ่อแม่ ผู้ใหญ่แล้ว อีกบทบาทหนึ่งของลูกคือ รักษาสัมพันธ์ฉันพี่น้องในระหว่างลูกพ่อแม่เดียวกัน น้องก็ต้อง เคารพให้ เกียรติพี่ พี่ก็ต้องทำตัวให้ สมศักดิ์ของพี่ ต้องรักใคร่ ดูแลช่วยเหลือน้อง ไม่ข่มเหงรังแกน้อง พี่น้องต้องรักใคร่ มีไมตรีกัน เมื่อเกิดความทุกข์เดือดร้อนช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ความรักใคร่ปรองดองกันในหมู่พี่น้อง เป็น ความต้องการของพ่อแม่ ฉะนั้นจึง เป็นการตอบแทนพระคุณท่านกรณีนึ่ง ในกรณีของขุนบรมมีคำสั่ง คำสอนให้พี่น้องสามัคคีปรองดองช่วยเหลือ เกื้อกูลกัน หากใครฝ่าฝืนก็มีคำแฉ่งให้มิอัน เป็นไปต่าง ๆ นานา

2.3 บทบาทหน้าที่ของสามีภรรยา

บทบาทหน้าที่ของสามีคล้ายบทบาทของพ่อที่เป็นหัวหน้าครอบครัว เพราะในครอบครัว บุคคลที่เป็นพ่อและเป็นสามีคือบุคคลคนเดียวกัน ในที่นี้จะพิจารณาบทบาทของผู้ชายในฐานะสามี

สามี มีอำนาจเหนือภรรยา เป็น เจ้าชีวิตของภรรยา อาจจะไม่เลี้ยงดูภรรยาถ้าหาก ภรรยาทำผิด ภรรยาเป็นสมบัติชิ้นหนึ่งของสามีสามารถขายหรือยกให้เป็นทาสใครก็ได้ ในขณะที่ เดียวกันภรรยาก็ถือว่าสามี เป็นใหญ่เคารพ ยำเกรง ประดุจพ่อ ในสังคมอีสานโบราณมีคำนิยามว่า ผู้หญิงจะดีเลวอยู่ที่สามี โดยเฉพาะภรรยาของผู้มีอำนาจ เช่นภรรยาของขุนนางผู้ใหญ่ หรือ มเหสีของกษัตริย์ เพราะถ้าทำไม่ดีแล้ว "เจ้าบ่เลี้ยง" ตัวน้อยหม่นหมอง"¹ จากข้อความดังกล่าว ทำให้เข้าใจว่าสามีจะหยุดเลี้ยงดูภรรยาได้เมื่อมีเหตุ ผลพอสมควร

ในวรรณกรรม เรื่องขุนบรม ปรากฏบทบาทของสามีน้อยมาก แต่พอจับความได้ว่า สามี ยอมรับภรรยาและเลี้ยงดูไม่ทอดทิ้ง

ในส่วนที่เกี่ยวกับบทบาทของภรรยาคล้ายกล่าวไว้ละ เอียด ซึ่งมีทั้งส่วนที่เป็นจรรยา มารยาทส่วนตัว และบทบาทในการปรนนิบัติสามี วรรณกรรม เรื่องขุนบรมมี เนื้อเรื่อง เกี่ยวกับกษัตริย์ และมเหสี แต่เมื่อพิจารณาบทบาทของมเหสีหรือราชเทวีแล้วปรากฏว่า เนื้อความโดยส่วนใหญ่แล้ว เป็นบทบาทของภรรยาโดยทั่ว ๆ ไป หลาย ๆ ข้อรับ เข้ากับบทบาทของภรรยาสามัญชนทั่วไป บทบาทของภรรยาพอสรุปได้เป็นข้อ ๆ ดังต่อไปนี้

²ดูวรรณกรรม เรื่องขุนบรม ฉบับร้อยกรอง ลาน 31.2

1. ตื่นก่อนนอนที่หลัง
2. ดูแล จัดอาหารให้สามี ภรรยากินอาหารที่หลังสามี
3. ภรรยาไม่พูดจา โอ้อวด สามท้าว ไม่พูดหยามคาย ไม่ด่าทอ
4. มีเมตตา รัก ข้ำทาสบริวารให้เสมอเท่าเทียมกัน รู้จักอบรมสั่งสอนข้ำทาสบริวาร

ให้มี เมตตาปราณี

5. รู้จักให้ทาน เสื้อผ้า สิ่งของแก่ข้ำทาสบริวาร และคนทุกข์ยาก
6. พูดจาอ่อนหวาน แม้กับข้ำทาสบริวาร
7. ไม่เก็บอาหารชุกซ่อนไว้กินคนเดียว ให้แจกทานคนจน
8. ให้รู้จักวิธีการทำเครื่องอุปโภค เช่น การเลี้ยงไหม การทอผ้า
9. พยายามอบรมสั่งสอนคนไม่ดี คนสับปลับ ให้เป็นคนดี
10. ความในอย่า่นำออก ความนอกอย่า่นำเข้า
11. ใช้ทรัพย์สินเงินทอง เมื่อได้รับอนุญาตจากสามี
12. คิดก่อน พูดและทำ
13. ผู้หญิงคนใดมีศรีมีศักดิ์ มีวิชาความรู้ ให้นำมาเลี้ยงดูรับใช้ใกล้ชิด เพื่อไว้เป็นที่ปรึกษา
14. ให้ยึดมั่น ในศีลห้า

นอกจากบทบาทหน้าที่ของภรรยาตายนัยยะ ของสังคมพุทธศาสนาดังกล่าวมาแล้ว ยังปรากฏบทบาทของภรรยาในฐานะราชเทวี ซึ่งแสดงถึงความสำคัญของผู้หญิงในฐานะผู้นำสังคม สังเกตได้จากความตอนหนึ่ง มีว่า

อันหนึ่ง เติงระดูฟ้า	ฝนมาใหม่
ควรที่ เติงไพร่น้อย	ก็ทำสร้างไธนา
อันหนึ่ง เติงยามหลั่น	มโหสพชมขึ้น ก็ดี
เติงไพร่น้อย	เขาได้ขึ้นชม
แม้ว่า ทำบุญสร้าง	การศีลทานแจก ก็ดี
เติงไพร่น้อย	ทานพร้อมชู้คน

(31.2)

บทบาทหน้าที่ของผู้หญิง ในฐานะภรรยาที่ปรากฏในวรรณกรรม เรื่องขุนบรม เป็นลักษณะของภรรยาในสังคมโบราณ และสังคมเกษตรกรรมโดยทั่วไป วรรณคดีชิ้นเอกของไทย เรื่อง

ขุนช้างขุนแผน เป็นวรรณคดีที่สะท้อนให้เห็นถึงชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านในสังคมไทยสมัยอยุธยาและต้นสมัยรัตนโกสินทร์ ในขุนช้างขุนแผน¹ มีเนื้อความกล่าวถึงบทบาทหน้าที่ของภรรยาไว้มากมายที่ปรากฏในวรรณกรรม เรื่องขุนบรม

ในการควบคุมสังคมนั้น มีความจำเป็นที่ต้องกำหนดพฤติกรรมของบุคคลในสังคม พฤติกรรมที่พึงประสงค์นี้ไม่เพียงแต่เป็นความต้องการของฝ่ายปกครองเท่านั้น ยังหมายถึงพฤติกรรมภายในจิตสำนึกของประชาชนที่ผ่านการกล่อมเกลามาแล้วจากพุทธศาสนา และจิตสำนึกของการบูชาบรรพบุรุษปรัชญาพุทธศาสนาถึงความสงบ กฎระเบียบของศีลธรรมจึงนำมาปรับเป็นกฎระเบียบของสังคม จึงอาจกล่าวได้ว่าการกระทำใดที่ผิดศีลธรรมทางพุทธศาสนา ย่อมไม่อยู่ในบรรทัดฐานของสังคมด้วย โทษเบื้องต้นของการกระทำผิดคือ ความรู้สึกผิดในใจ ความวิตกกังวลในกฎแห่งกรรม การถูกดูหมิ่น หรือการปฏิเสธจากสังคม ซึ่งทั้งหมดเป็นโทษทางใจของผู้กระทำผิด เมื่อประชาชนกลัวความผิด กลัวโทษที่จะได้รับจึงไม่กล้ากระทำผิด สังคมทั่วไปก็มีความสงบเรียบร้อย เนื่องการอ้างสิทธิธรรมของกษัตริย์ ตลอดจนวัตรปฏิบัติของกษัตริย์ที่ยึดมั่นในธรรมราชาภิ เป็นองค์ประกอบสำคัญที่เอื้อและสนับสนุนพฤติกรรมประชาชนให้อยู่ในครรลองของสังคม เพราะประชาชนมีความเชื่อในเรื่องอำนาจบุญบารมีและศรัทธาพุทธศาสนา เป็นพื้นฐานอยู่แล้ว

ค่านิยมเกี่ยวกับผู้หญิง

สังคมในวรรณกรรมเรื่องนี้ สะท้อนภาพสังคมอีสาน สมัยพุทธศตวรรษที่ 21-23 ลักษณะสังคมเป็นสังคมเกษตรกรรม ที่ผู้หญิงทำงานหนัก เคียงบ่าเคียงไหล่ผู้ชายแต่มีสิทธิเสรีภาพด้อยกว่า

¹ กรมศิลปากร, เสภาขุนช้างขุนแผน (พระนคร : ศิลปบรรณาการ, 2513) หน้า 164
ตอนหลายแก้วแต่งงานกับนางพิม มีความว่า

"เข้านอกออกในให้ระวัง	ลูกนั่งนอนนบแก่สามี
อย่าทิ้งหวงจ้วงจาบประจานเงิน	อย่าก่อเก็นก่อนผิวไม่พอที"
ตอนแต่งงานพระไวย หน้า 814 มีความว่า	
"จงอุตล่ำห์เสงี่ยมค้อยเจียมตน	อย่าใ้คนตั้งปวงลวงข่มเหง
จงชื่อตรงต่อผิวรู้จักกลัวเกรง	อย่าครั้นแครงดำวากับข้าไท
ปรนนิบัติอย่าให้ชัذن้าใจเขา	การเรือนการเหี้ยเอาใจใส่
ข้าวของสารพันหมั้นเก็บไว้	ระวังระไวดูแลอย่าแซ่เขื่อน

ผู้ชาย ผู้หญิงมีบทบาทเด่นชัดที่ความเป็นแม่และเมีย มีหน้าที่ปฏิบัติตามคำสั่งสามี ปรนนิบัติสามีและเลี้ยงลูก หน้าที่หลักของผู้หญิงคือการอนุรักษ์วัฒนธรรม ประเพณี ระเบียบสังคมต่าง ๆ ตามแบบแผนที่สังคมกำหนด

ถึงแม้ว่าผู้หญิงจะถูกควบคุมบทบาทจนบทบาทนั้นกลายเป็นส่วนหนึ่งของบรรทัดฐานของสังคม แต่ผู้หญิงก็ยังได้รับยกย่องในความเป็นเพศแม่ ให้ความสำคัญของผู้หญิงว่าเป็นผู้ให้กำเนิดมวลมนุษย์ในโลก ด้วยสรีระที่บอบบาง ลักษณะอ่อนแอกว่าเพศชาย คือลักษณะของ "แม่" ที่ไม่ควรเข้มแข็งแถม มีความเชื่อว่า คนที่เข้มแข็งแถมผู้หญิงได้รับความเสื่อม แม้แต่เจ้าแผ่นดิน (กษัตริย์) เมื่อใดที่เข้มแข็งแถมผู้หญิงและไพร่พลเมือง กษัตริย์พระองค์นั้นจะมีอายุจะสั้น บ้านเมืองจะเศร้าหมอง ขาดความรุ่งเรืองสดใส ในวรรณกรรม เรื่องขุนบรมมีความตอนหนึ่งกล่าวว่

แม่นว่า	หญิงไพร่น้อย	ลูกแห่งชาวเมือง กิติ
ยาได้	มีใจเบี่ยน	เบียดหญิงใจน้อย
อันว่า	เป็นหญิงนี้	มีใจอันอ่อน
	เขาย่อมย่าน	กลัวเจ้าแผ่นดิน
อันนี้	บิดตาเจ้า	ถนหลงฟ้าคืน
	สอนพ่อไว้	ยามนั้น เมื่อกลาง
อันว่า	ปฐมกับปดิ่ง	มีหญิง เป็นก่อน
ก็จึง	แผ่อกได้	หลายต้อตื่นแถม
อันว่า	พระกษัตริย์เจ้า	องค์ใดมาเบียด หญิงนั้น
อายุ	กับหมั้น	เมืองบ้านหมั้นหมอง (26.2)

เมื่อพิจารณาของบทบาทของความเป็นแม่ของหญิงมวลมนุษย์ในปฐมกัลป์ มีผู้หญิงเป็นแม่แล้วจึงออกลูกออกหลานแผ่ขยายพิชพันธุ ความคิดนี้ผูกพันกับความเชื่อในเรื่องมนุษย์คู่แรกของโลก คติสังคมอีสานกล่าวไว้หลายชื่อ บ้างก็ว่า ปู่สังสะสา ย่าสังกะสี บ้างก็ว่า ปู่อ้อม ย่าเฟิ่ง ยายจำสวน เป็นมนุษย์ชายหญิงแรกของโลกที่เกิดนานจน เป็นปู่และย่าของพลโลก

ความสามารถในงานหัตถกรรม เป็นค่านิยมอย่างหนึ่งของสังคมอีสาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ ความสามารถของผู้หญิงในการทอผ้า ซึ่งหมายรวมถึงขบวนการทั้งหมด ตั้งแต่การเก็บฝ้าย

การเลี้ยงไหม การปั่นฝ้าย สาวไหม การทอ ตลอดจนการตัด เก็บ ตัด เย็บ เป็น เสื้อผ้า เครื่องนุ่งห่ม หากว่าผู้หญิงคนใดมีความสามารถดังกล่าวแล้วนั้น จึงควรค่าต่อการ เป็นแม่ศรีเรือนของชาย เพราะสังคมโบราณในชุมชน เกษตรกรรมที่มีระบบ เศรษฐกิจแบบ เบ็ดเสร็จ ผู้ผลิต เป็นผู้บริโภค จำเป็นอย่างยิ่งที่ผู้ผลิตจำต้องผลิตทั้ง เครื่องอุปโภคและบริโภค เพื่อสนองความต้องการพื้นฐาน ของการดำรงชีวิต ดังนั้นนอกจากการทอผ้าแล้ว ยังพบว่า มีงานหัตถกรรมอื่น ๆ อีกหลายชนิด ที่ผลิตขึ้นภายในครอบครัว เพื่อการใช้สอยงานหัตถกรรมบางอย่างได้รับการอนุรักษ์¹ และพัฒนาใน ปัจจุบัน

สำหรับงานทอผ้าในวรรณกรรม เรื่องขุนบรม ให้ความสำคัญ โดยกล่าวไว้ในคำสอน ประชาชนพลเมืองที่ออกจากน้ำเต้ามุ้งซึ่งมีปริมาณมาก ขุนบรมได้สอนงานอาชีพ คือทำไร่ ทำนา และสอนให้รู้จักการทอผ้า ดังความว่า

"ให้สืบสร้าง	แฮ็ดไฮ่นากิน	
ปูนแปลงเป็น	แผ่นแพรผืนผ้า	(21.2)

อีกตอนหนึ่งคือ ขุนบรมสอนลูกสะใภ้

"อันหนึ่ง ยาได้คร้าน	คำทุกทอไหม นั้นเนอ"	(30.1)
----------------------	---------------------	--------

การกล่าวถึงการทอผ้าถึงสองครั้ง แสดงให้เห็นว่า ค่านิยมในความสามารถของผู้หญิง ในเรื่องการทอผ้า มีความสำคัญมาก และควรทำเสมอหลังจากงานไร่นา ไม่ควรเกียจคร้าน

นอกจากค่านิยมของความเป็น "แม่" เป็น "เมีย" ดังกล่าวแล้ว ในสังคมอีสานยกย่องสตรีที่เป็นกุลสตรี มีกิริยามารยาท เจก เช่นกุลสตรีไทย ถ้า เป็นหญิงที่มีสามีแล้วก็ควรปรนนิบัติสามี

¹ การทอผ้า มีวิธีการสลับซับซ้อน เป็นศิลปะชั้นสูงของคนสมัยก่อน ซึ่งมีวิธีการทำลวดลายต่าง ๆ สลับซับซ้อน ปัจจุบันการทอผ้าได้รับการอนุรักษ์เป็นศิลปะวัฒนธรรมของภาคอีสาน มีการพัฒนาขึ้นในเรื่องสีเส้นและลวดลาย และพัฒนาจากหัตถกรรมเพื่อการบริโภคภายในไปสู่หัตถกรรมเพื่อการค้าและไปสู่อุตสาหกรรม เคยมีผู้ตั้งข้อสงสัย เกิดไว้ว่า ชาวบักขี้ไต้ หมู่บ้านที่มีการทอผ้า เกาะยอ เป็นชาวลาวหลวงพระบางอพยพในสมัย ใคสมัยหนึ่ง นำศิลปะการทอผ้าไปเผยแพร่

ชื่อตรงต่อสามี เคารพเชื่อฟังสามี และที่สำคัญคือไม่นอกใจสามี แม้แต่การคิด หรือฝันกลางวัน ถ้าหาก เป็นหญิงที่ไม่มีสามีต้อง เป็นผู้ที่สงวนเกียรติทำดี ไม่แสดงกิริยาอาการว่าต้องใจชาย ไม่แสดงว่าต้องการชาย หรือไม่แสดงไมตรีต่อชายก่อน ดังความกล่าวไว้ว่า

"นางหญิงยา

สอนชำเอาเขา

(22.2)

จากรูรณ ธรรมวัตร¹ สรุปลำนิยาม เกี่ยวกับสตรีที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสาน ไว้ดังนี้

1. ยกย่องสตรีที่บริสุทธิ์ รักเดียวใจเดียว
2. ยกย่องสตรีที่รอบรู้หน้าที่แม่บ้าน แม่เรือน เช่น งานครัว
3. ยกย่องสตรีที่รู้การทอผ้า การเลี้ยงดูบุตร
4. ยกย่องสตรีที่มีมารยาทงาม รู้จักสำรวมกาย วาจาใจ

สำรวมกายคือ ลูก เดิน นอน นั่ง ให้เหมาะสมกับที่เกิดมาเป็นหญิง
 สำรวมวาจา คือ มีวาจาไพเราะอ่อนหวาน
 สำรวมใจ คือ ใจบริสุทธิ์ ปราศจากริษยามุ่งร้ายผู้อื่น

ส่วนคำนิยามชาย หรือลักษณะชายที่จะเลือกเป็นคู่ครอง สำคัญที่สุดคือ ต้องบวชเรียนแล้ว
 ในวรรณกรรมเรื่องขุนบรมไม่ปรากฏว่ามีการ เน้นว่าผู้ชายต้องบวช เรียนก่อนหน้าจะแต่งงาน

ศูนย์วิทยทรัพยากร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹จากรูรณ ธรรมวัตร, ลักษณะวรรณกรรมอีสาน. เอกสารประกอบการศึกษาวិชา
 ท.426 ลักษณะวรรณกรรมท้องถิ่น (มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม 2521)